

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Bakalářská práce

2018

Alžběta Klára Kneřová

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Alžběta Klára Kneřová

**Vliv nových sociálních hnutí na rozvoj
Západního Berlína
na příkladu iniciativy SO 36
ve čtvrti Kreuzberg**

Bakalářská práce

Praha 2018

Autor práce: **Alžběta Klára Kneřová**

Vedoucí práce: **PhDr. Petr Šafařík**

Rok obhajoby: **2018**

Bibliografický záznam

KNEŘOVÁ, Alžběta Klára. *Vliv nových sociálních hnutí na rozvoj Západního Berlína na příkladu iniciativy SO 36 ve čtvrti Kreuzberg*. Praha, 2018. 66 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra německých a rakouských studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Petr Šafařík.

Abstrakt

Tato práce pojednává o vlivu nových sociálních hnutí na rozvoj Západního Berlína s důrazem na čtvrť Kreuzberg a občanskou iniciativu SO 36, a sice v časovém období od roku 1979 do roku 1984. Hlavním cílem práce je zodpovědět otázky, jakými způsoby nová sociální hnutí ovlivnila městskou a bytovou politiku Západního Berlína, a jaké kroky podnikali členové kreuzberských sociálních hnutí k její změně kromě fyzického obsazení domů. Práce se v širším kontextu zabývá novými sociálními hnutími v SRN, především pak squattingem v Západním Berlíně. Dále se práce věnuje i západoberlínské městské části Kreuzberg a jejímu vývoji po stavbě Berlínské zdi do počátku vlny squattingu na konci 70. let včetně popisu tehdejší urbánní politiky. Ústředním tématem práce je přitom občanská iniciativa SO 36, která prvními obsazeními prázdných domů za účelem jejich opravy přispěla ke vzniku vlny squattingu v Kreuzbergu a potažmo i jiných částech Západního Berlína. V práci jsou analyzovány různé způsoby, jakými se členové iniciativy snažili ovlivnit tehdejší městskou a bytovou politiku, jako např. vydávání vlastního měsíčníku či informačních letáků. Dále se práce zabývá i postojem významných západoberlínských politických stran ke squattingu včetně pokusů o jeho eliminaci prosazovaných jednotlivými vládami. Výsledkem interakce squatterů s městským vedením nakonec byla legalizace velké části squatů společně se zásadní změnou kursu městské i bytové politiky, kdy se dostala do popředí renovace původní zástavby namísto její demolice a výstavby nových bytových domů.

Abstract

This bachelor thesis deals with the influence of new social movements on the development of West Berlin with emphasis on the Kreuzberg district and the SO 36 citizen initiative in the time period from 1979 to 1984. The main aim of the thesis is to answer questions on how the new social movements influenced the urban and the housing policy of West Berlin, and what steps the members of the Kreuzberg social movements have taken to change it apart from the physical occupation of houses. In a wider context, the thesis deals with new social movements in Germany, mainly with squatting in West Berlin. The thesis is also devoted to West Berlin's Kreuzberg district and its development after the construction of the Berlin Wall until the beginning of the squatting wave in the late 1970s, including a description of the then urban policy. The central focus of the thesis is the SO 36 citizen initiative that contributed to the creation of the squatting wave in Kreuzberg and other parts of West Berlin by the first occupations of vacant houses in order to repair them. The paper analyses different ways in which the members of the initiative tried to influence the urban and housing policy of the time, such as publishing their own monthly newspaper or information leaflets. In addition, the thesis deals with the attitude of significant West Berlin political parties to squatting, including elimination attempts enforced by different governments. The result of the squatters' interaction with the city's governance was finally legalizing a large part of the squats together with a major change in the urban and housing policy course, as the original buildings were to be renovated instead of demolished.

Klíčová slova

Berlín, Kreuzberg, sociální hnutí, občanská iniciativa, squatting

Keywords

Berlin, Kreuzberg, social movements, citizen initiative, squatting

Rozsah práce: 93 275 znaků s mezerami

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 19. 12. 2017

Alžběta Klára Kneřová

Poděkování

Ráda bych poděkovala PhDr. Petrovi Šafaříkovi za jeho odborné vedení, trpělivost, ochotu a cenné rady.

TEZE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno:

Alžběta Klára Kneřová

E-mail:

alzbeta.knerova@gmail.com

Studijní obor:

Mezinárodní teritoriální studia

Semestr a školní rok zahájení práce:

ZS 2016/17

Semestr a školní rok ukončení práce:

ZS 2017/18

Vedoucí bakalářského semináře:

JUDr. Vladimír Handl, CSc.

Vedoucí práce:

PhDr. Petr Šafařík

Název práce:

Vliv nových sociálních hnutí na rozvoj Západního Berlína na příkladu iniciativy SO 36 ve čtvrti Kreuzberg

Charakteristika tématu práce (max. 10 řádek):

Práce pojednává o vlivu nových sociálních hnutí na bytovou a urbánní politiku Západního Berlína s důrazem na čtvrt' Kreuzberg a iniciativu SO 36. Ústředním tématem práce je přitom squatting v Západním Berlíně a občanská iniciativa SO 36, která přispěla k jeho vzniku v Kreuzbergu a potažmo i jiných částech města. V práci analyzují různé způsoby, jakými se členové iniciativy snažili ovlivnit tehdejší městskou a bytovou politiku, jako např. vydáváním vlastního měsíčníku či letáků. Dále se práce zabývá i postojem významných politických stran ke squattingu včetně pokusů o jeho eliminaci. Výsledkem interakce squatterů s městským vedením nakonec byla legalizace velké části squatů společně se změnou kursu městské a bytové politiky, kdy se dostala do popředí renovace původní zástavby namísto její demolice.

Zdůvodnění úprav a změn tématu od zadání projektu do odevzdání práce (max. 10 řádek):

Nejzásadnější změnou tématu je odklon od původně plánovaného soustředění se na viditelný odraz změn městské politiky na zástavbě dnešního Kreuzbergu. Vzhledem k tomu, že po změně kursu západoberlínské městské a bytové politiky již iniciativa SO 36 (a hnutí squatterů celkově) nepůsobila příliš aktivně, rozhodla jsem se věnovat raději způsobům, jakými se iniciativa těchto změn snažila dosáhnout. Tím pádem se zkrátilo i časové vymezení ústředního tématu práce, a sice na období od roku 1979 do roku 1984.

Struktura práce (hlavní kapitoly obsahu):

1. Úvod
2. Nová sociální hnutí v SRN
3. Správní členění Západního Berlína a stranické konstelace
4. Kreuzberg a jeho vývoj po stavbě Zdi do konce 70. let
5. Iniciativa SO 36 a hnutí squatterů v Kreuzbergu
6. Vliv kreuzberských squatterů na městskou politiku Západního Berlína
7. Závěr

Prameny a literatura (výběrová bibliografie, max. 30 hlavních titulů):

Düspohl, Martin. *Kleine Kreuzberggeschichte*. Berlin: Berlin Story Verlag, 2009.

Grottian, Peter a Wilfried Nelles, eds. *Großstadt und neue soziale Bewegungen*. Basel: Birkhäuser Verlag, 1983.

Haberbusch, Kuno. *Die „Vernunft“ schlägt immer wieder zu!* Berlin: [s. n.], 1981.

<http://berlin->

[besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Die%20Vernunft%20schla%CC%88gt%20i](http://berlin-besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Die%20Vernunft%20schla%CC%88gt%20immer%20wieder%20zu%20%28Doku%203.2.1979%20-)

[mmer%20wieder%20zu%20%28Doku%203.2.1979%20-%202011.8.1981%29_www.archivtiger.de_web.pdf](http://berlin-besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Die%20Vernunft%20schla%CC%88gt%20immer%20wieder%20zu%20%28Doku%203.2.1979%20-%202011.8.1981%29_www.archivtiger.de_web.pdf) (staženo 1. 8. 2017).

Kreis, Reinhild. „Heimwerken als Protest. Instandbesetzer und Wohnungsbaupolitik in West-Berlin während der 1980er-Jahre“. *Zeithistorische Forschungen* 14, č. 1 (2017).

<http://www.zeithistorische-forschungen.de/1-2017/id=5449> (staženo 1. 8. 2017).

Müller, Heiner, Karl-Friedrich Krieger a Hanna Vollrath. *Dějiny Německa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

Roth, Roland a Dieter Rucht, eds. *Neue soziale Bewegungen in der Bundesrepublik Deutschland*. Frankfurt am Main: Bundeszentrale für politische Bildung, 1987.

Schmollinger, Horst W. „Die Wahl zum Berliner Abgeordnetenhaus vom 10. Mai 1981: Einbruch der Sozialliberalen“. *Zeitschrift für Parlamentsfragen* 14, č. 1 (1983): 38–53. <http://www.jstor.org/stable/24218552> (staženo 1. 10. 2017).

Sonnewald, Bernd a Jürgen Raabe-Zimmermann, eds. *Die "Berliner Linie" und die Hausbesetzer-Szene*. Berlin: Berlin Verlag, 1983.

Suttner, Andreas. „Beton brennt“. *Hausbesetzer und Selbstverwaltung im Berlin, Wien und Zürich der 80er*. Wien: Lit, 2011.

Vasudevan, Alexander. *Metropolitan Preoccupations: The Spatial Politics of Squatting in Berlin*. Hoboken: John Wiley & Sons, 2015.

Znebežánek, František. *Sociální hnutí*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997.

Podpis studenta a datum

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

Obsah

ÚVOD.....	2
<i>Struktura práce.....</i>	<i>3</i>
<i>Zhodnocení literatury a pramenů.....</i>	<i>4</i>
1. NOVÁ SOCIÁLNÍ Hnutí V SRN.....	6
1.1 <i>Definice pojmů.....</i>	<i>6</i>
1.2 <i>Squatting jako typ nového sociálního hnutí.....</i>	<i>7</i>
1.3 <i>Vznik a vývoj nových sociálních hnutí v SRN.....</i>	<i>10</i>
1.3.1 <i>Nová sociální hnutí v Západním Berlíně.....</i>	<i>12</i>
2. SPRÁVNÍ ČLENĚNÍ ZÁPADNÍHO BERLÍNA A STRANICKÉ KONSTELACE.....	15
3. KREUZBERG A JEHO VÝVOJ PO STAVBĚ ZDI DO KONCE 70. LET	16
3.1 <i>Obyvatelstvo Kreuzbergu.....</i>	<i>17</i>
3.2 <i>Městská a bytová politika v Kreuzbergu.....</i>	<i>18</i>
4. INICIATIVA SO 36 A Hnutí SQUATTERŮ V KREUZBERGU	20
4.1 <i>Občanská iniciativa jako typ nového sociálního hnutí.....</i>	<i>20</i>
4.2 <i>Vznik iniciativy SO 36 a první obsazení domů v Kreuzbergu.....</i>	<i>22</i>
4.3 <i>Vnitřní chod iniciativy SO 36 a její významní členové.....</i>	<i>23</i>
4.4 <i>Cíle a metody iniciativy SO 36.....</i>	<i>26</i>
4.4.1 <i>1977 – 1979: Předvečer vlny squattingu v Západním Berlíně.....</i>	<i>27</i>
4.4.2 <i>1980 a později: Kreuzberg domovem squatterů.....</i>	<i>31</i>
4.5 <i>Klíčové události spojené s iniciativou – demonstrace a protesty proti stávající bytové politice</i>	<i>32</i>
4.6 <i>Squatting pohledem dobových médií.....</i>	<i>35</i>
5. VLIV KREUZBERSKÝCH SQUATTERŮ NA MĚSTSKOU POLITIKU ZÁPADNÍHO BERLÍNA	37
5.1 <i>Berlínská linie a přístup SPD ke squatterům.....</i>	<i>38</i>
5.2 <i>Volby do senátu 1981 a vztah CDU ke squatterům.....</i>	<i>39</i>
5.3 <i>Legalizace obsazených domů a městská obnova.....</i>	<i>42</i>
5.3.1 <i>Role IBA v městské obnově.....</i>	<i>45</i>
ZÁVĚR	47
SUMMARY	49
POUŽITÁ LITERATURA.....	51

Úvod

Předmětem práce je berlínská „Hausbesetzerszene“ (squatterské hnutí), především pak občanská iniciativa SO 36 ve čtvrti Kreuzberg. V Kreuzbergu podobně jako v mnoha dalších berlínských čtvrtích vládla po skončení 2. světové války špatná bytová situace. Vláda chtěla nedostatek bytů a špatný stav domů řešit bouráním staré zástavby a stavbou sídlišť. To však nezřídka znamenalo, že mnoho lidí muselo opustit své obydlí určené k demolici. Na odpor proti těmto postupům se zde zformovalo hnutí squatterů, kterému se postupně podařilo tento kurs městské politiky změnit a zabránit tak demolici mnoha bytových domů nejen v Kreuzbergu, ale i jiných částech Západního Berlína. Obsahovým jádrem tématu práce je tedy již zmiňovaná berlínská „Hausbesetzerszene“ a zejména pak iniciativa SO 36 na přelomu 70. a 80. let minulého století. Hlavním tématem práce jsou způsoby, jakými iniciativa SO 36 v rámci squatterského hnutí ovlivňovala tehdejší městskou a bytovou politiku včetně interakce s berlínským senátem a konečným dopadem na zástavbu a bytovou situaci Západního Berlína.

Časově lze téma zařadit do období od konce 70. let až do poloviny let 80. Přesněji lze sledované období vymezit následujícími událostmi, a sice prvním obsazením bytů v Kreuzbergu iniciativou SO 36 roku 1979 a počátkem působení Mezinárodní stavební výstavy (něm. Internationale Bauausstellung, dále jen IBA) v roce 1984. První ze zmíněných událostí znamenala počátek největší vlny obsazování domů v Berlíně do té doby, druhá událost naopak obsazování domů víceméně zastavila, neboť byl při ní prosazen nový koncept městské politiky, jehož cílem byla rekonstrukce starých staveb namísto jejich bourání. Do nejužšího teritoriálního vymezení tématu spadá pouze tzv. okrsek SO 36, tzn. jihovýchodní část berlínského Kreuzbergu. Dnes do této části města patří např. Kotbusser Tor či Görlitzer Park. Ve své práci se však věnuji především Kreuzbergu jako celku a závěry poté vztahuji i na celý Západní Berlín.

Práce se v širším kontextu věnuje roli nových sociálních hnutí ve městech, a to na příkladu Západního Berlína během Studené války, jehož postavení mezi dalšími evropskými metropolemi bylo kvůli jeho rozdělení velmi specifické. Nová sociální hnutí vznikala na přelomu 60. a 70. let a vyznačovala se neformální strukturou, stejně jako tomu bylo u iniciativy SO 36 v Kreuzbergu. Tato hnutí sice neměla za cíl stát se oficiální součástí politického aparátu, nicméně často představovala významný faktor, který městskou politiku ovlivňoval, tak jako v případě iniciativy SO 36. Další širší

kontext, do kterého bych svou práci ráda zasadila, jsou soudobé dějiny a městská politika Berlína, respektive dějiny Západního Berlína jako izolovaného ostrova obklopeného NDR.

Práce má pomoci pochopit roli nových sociálních hnutí v Západním Berlíně obehnaném Zdí a jejich možnosti zasahovat do tehdejší městské politiky. Klíčová výzkumná otázka přitom zní: „Jakými způsoby ovlivnila nová sociální hnutí městskou a bytovou politiku Západního Berlína?“ Zároveň si kladu i dílčí konkrétnější otázku, a sice „Jaké kroky podnikali členové kreuzberských sociálních hnutí ke změně bytové politiky kromě fyzického obsazení domů?“ Pro zodpovězení této otázky mi pak poslouží především výzkum činnosti občanské iniciativy SO 36. Odpovědi na tyto otázky mě poté dovedou k tezi, že nová sociální hnutí včetně iniciativy SO 36 přispěla k zásadní změně kursu západoberlínské městské a bytové politiky, protože přenesla diskusi na toto téma i do městského senátu a širších vrstev společnosti.

V práci využívám metodu explanace, jejíž podstata spočívá v porozumění určitým jevům či procesům a jejich souvislostem. V mé práci pak jde např. o interakci squatterského hnutí a vedení města. Další použitou metodou je i deskriptivní analýza, pomocí které např. popisují způsoby, kterými občanská iniciativa SO 36 přispěla ke změně bytové politiky. Zdroje pak nejčastěji zpracovávám přímou metodou historického výzkumu, a sice hlavně v případě konkrétních událostí, jako např. větších demonstrací nebo voleb do senátu.

Struktura práce

Práci jsem rozdělila do pěti kapitol, přičemž v první z nich se věnuji novým sociálním hnutím na území SRN a Západního Berlína, především pak jejich vzniku a různým podobám. Kapitola je důležitá i z hlediska definice pojmu nové sociální hnutí a squattingu jako jednoho z jejich druhů.

Ve 2. kapitole stručně popíši správní členění Západního Berlína v období Studené války a ve 3. kapitole se již věnuji samotnému Kreuzbergu a jeho rozvoji od stavby Berlínské zdi po konec 70. let. Tato kapitola je tedy nástinem jeho demografického složení a zejména městské a bytové politiky, která později vyústila ve vlnu squattingu, a je tedy důležitá především z hlediska příčin jejího vzniku.

Ve 4. kapitole pak popisují činnost občanské iniciativy SO 36 v kontextu celého západoberlínského hnutí squatterů. V jednotlivých podkapitolách se pak ve dvou

různých časových úsecích zabývám jejím vznikem, cíli a metodami – nejdříve v letech do roku 1980, kdy iniciativa významně přispěla ke vzniku squatterského hnutí, a poté v období od roku 1980, kdy již fungovala spíše jen jako jedna z mnoha dílčích skupin aktivistů v rámci celého hnutí. Iniciativa SO 36 byla sice prostřednictvím svého měsíčníku činná až do léta 1990¹, avšak z hlediska mé práce je důležité jen období přibližně do roku 1984, kdy západoberlínská vlna squattingu definitivně skončila.

V 5. kapitole se věnuji interakci squatterů s nejsilnějšími politickými stranami v Západním Berlíně, a sice SPD a CDU. Zároveň zde i nastíním průběh legalizace squatů s důrazem na squaty legalizované i díky iniciativě SO 36, která tak přispěla k zachování mnohých domů původně určených k demolici. V neposlední řadě se zde zmíním i o roli Mezinárodní stavební výstavy (IBA) a s ní spojené změně kursu městské obnovy, na kterou berlínský senát přistoupil i v reakci na několikaletou vlnu squattingu.

Zhodnocení literatury a pramenů

Co se zdrojů týče, česká odborná literatura se problematice squattingu v Západním Berlíně takřka nevěnuje, tudíž jsem čerpala hlavně z německy a místy i anglicky psaných knih. Protože většina z nich je však v Praze špatně dostupná, využila jsem ke svým rešerším převážně svůj studijní pobyt v Berlíně. Přesto však bylo velmi komplikované najít dostatek informací zejména o samotné iniciativě SO 36, neboť německy psané knihy k tématu jsou většinou příliš obecné na to, aby se blíže věnovaly konkrétním skupinám aktivistů v rámci celého squatterského hnutí. Tato absence bližších údajů o iniciativě, která vlastně vznik vlny squattingu iniciovala, se tedy stala jak jedním z důvodů pro sepsání práce, tak i největším úskalím při jejím zpracování. V částech práce věnované iniciativě samotné tedy čerpám zejména z primárních zdrojů, jako jsou různé letáky, plakáty či publikace iniciativy (nebo jejích členů), a také jí vydávaný měsíčník *Südost Express*. Všechny tyto materiály jsou volně přístupné v digitálním archivu německých muzeí nebo na webu *Berlin-besetzt.de*, který mapuje squatting v Berlíně od 70. let až do současnosti. Přesto však bylo velmi náročné zjistit více o jednotlivých členech iniciativy či jejím vnitřním chodu, a to nejspíše i proto, že nová sociální hnutí se vyznačují volnou organizací i nestabilní členskou základnou, a

¹ „Südost Express: Die Kreuzberger Lokalzeitung von Bürgern aus SO 36“, Digitální archiv německých muzeí, <https://www.museum-digital.de/nat/index.php?t=serie&serges=432&page=3&limit=60#objects> (staženo 13. 11. 2017).

nejsou k nim proto k dispozici žádné oficiální dokumenty. Nakonec jsem k těmto faktům dospěla až důkladnou analýzou všech čísel *Südos Expressu*.

Dalším významným zdrojem zejména pro 4. a 5. kapitolu práce se stala kniha Andrease Suttnera „*Beton brennt*“. *Hausbesetzer und Selbstverwaltung im Berlin, Wien und Zürich der 80er*.² Kniha je vhodným sekundárním zdrojem zejména pro chronologický popis významných událostí během západoberlínské vlny squattingu. Za podobným účelem mi posloužila i kniha Petera Grottiana, profesora politologie ze západoberlínské Svobodné univerzity specializujícího se na sociální hnutí,³ *Großstadt und neue soziale Bewegungen*.⁴ Oproti Suttnerovi je však nevýhodou knihy její brzký rok vydání, který znemožňuje zpětnou reflexi událostí a nezmiňuje se ani o konečném odeznění vlny squattingu. Z více pohledů pak na téma nahlíží britský profesor socioekonomické geografie⁵ Alexander Vasudevan ve své knize *Metropolitan Preoccupations: The Spatial Politics of Squatting in Berlin*,⁶ kde squatting popisuje i v souvislosti s jinými v Západním Berlíně aktivními sociálními hnutími a umožňuje mi pak téma lépe zasadit do jejich kontextu. Co se definice squattingu jako nového sociálního hnutí týče, čerpám především ze článku nizozemského sociologa Hanse Pruijta *The Logic of Urban Squatting*.⁷ Je zde však třeba brát zřetel na to, že Pruijt často odkazuje na situaci v Nizozemí, která je poměrně odlišná od Západního Berlína.

Místy používám jako primární zdroje i dobové novinové články z celoněmeckých i berlínských deníků, avšak jejich dostupnost v digitalizované podobě je velmi omezená, takže v několika případech přejímám články přímo z literatury, a to zejména v podkapitole o pohledu dobových médií na squatting.

² Andreas Suttner, „*Beton brennt*“. *Hausbesetzer und Selbstverwaltung im Berlin, Wien und Zürich der 80er* (Wien: Lit, 2011).

³ „Prof. Dr. Peter Grottian“, oficiální web Svobodné univerzity Berlín, http://www.polsoz.fu-berlin.de/polwiss/mitarbeiter/prof_dr_petergrottian/index.html (staženo 13. 11. 2017).

⁴ Peter Grottian a Wilfried Nelles, eds., *Großstadt und neue soziale Bewegungen* (Basel: Birkhäuser Verlag, 1983).

⁵ „Dr Alex Vasudevan“, oficiální web Oxfordské univerzity, <http://www.geog.ox.ac.uk/staff/avasudevan.html> (staženo 13. 11. 2017).

⁶ Alexander Vasudevan, *Metropolitan Preoccupations: The Spatial Politics of Squatting in Berlin* (Hoboken: John Wiley & Sons, 2015).

⁷ Hans Pruijt, „The Logic of Urban Squatting“, *International Journal of Urban and Regional Research* 37, č. 1 (leden 2013): 1, http://scholar.google.cz/scholar_url?url=https://repub.eur.nl/pub/50577/Metis_195200.pdf&hl=cs&sa=X&scisig=AAGBfm3vk8AisJyo_TkcRNI3-uYmHXW07w&noss=1&oi=scholar&ved=0ahUKEwIjvJyFrv_WahUKWRoKHfQpBCMQgAMIJigAMAA (staženo 20. 9. 2017).

1. Nová sociální hnutí v SRN

1.1 Definice pojmů

Pojem „sociální hnutí“ již sice dnes patří k zavedeným sociologickým a politologickým termínům, nicméně různí autoři se v jeho definici často značně liší. Němečtí politologové ho nejčastěji definují jako „kolektivního hráče, který zasahuje do procesu sociálních a politických změn.“⁸ Důležitými znaky sociálních hnutí jsou také mobilizace nových členů a podpora jejich identifikace se zbytkem skupiny, nejasná specifikace rolí jednotlivých členů v rámci hnutí a požadavek konkrétních změn ve státě či společnosti spolu s hledáním ideálního řešení problematických aspektů.⁹ Podle českého sociologa Jana Jandourka je sociální hnutí velkým seskupením lidí, „které je organizováno proto, aby způsobilo nějakou změnu v sociokulturním systému, nebo jí naopak zabránilo.“¹⁰ Bohumil Geist pak sociální hnutí definuje i pomocí podnětů k jejich vzniku, a sice jako „kolektivní výraz odporu [...] proti vládnoucí moci.“¹¹

Zatímco výše zmíněné definice platí pro sociální hnutí obecně, na hnutí činná v 70. let minulého století a později se již aplikuje teorie nových sociálních hnutí, která je značně vymezuje od hnutí „starých“. Nejčastěji zmiňovaným prototypem „starého“ hnutí je hnutí dělnické, které působilo v institucionalizované sféře politiky, vyznačovalo se formální vnitřní organizací a zasazovalo se hlavně o změny ekonomického charakteru. Naopak hnutí „nová“ jsou podle teorie nových sociálních hnutí tvořena čtyřmi dimenzemi, a sice „sítí neformálních interakcí, sdílenými přesvědčeními a solidaritou, kolektivním jednáním týkajícím se konfliktních problémů a jednání, které primárně stojí mimo institucionální sféru [...] sociálního života“.¹² V „nových hnutích“ jsou tedy vazby mezi členy volné a v jeho složení nepanuje žádná či jen minimální hierarchie. Sdílená přesvědčení a vymezení se vůči jiným skupinám zas vedou k pocitu sounáležitosti v rámci jednotlivých hnutí.¹³ Záměrné působení mimo institucionalizovaný rámec politiky pak těmto hnutím umožňuje používat nové,

⁸ Joachim Raschke, *Soziale Bewegungen: Ein historisch-systematischer Grundriß* (Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1985), 76.

⁹ Ibid., 77–78.

¹⁰ Jan Jandourek, *Sociologický slovník* (Praha: Portál, 2001), 97.

¹¹ Bohumil Geist, *Sociologický slovník*, (Praha: Victoria Publishing, 1992), 366.

¹² Mario Diani, „The Concept of Social Movement“, *The Sociological Review* 40, č. 1 (únor 1992): 7, <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1992.tb02943.x> (staženo 5. 5. 2017).

¹³ Raschke, *Soziale Bewegungen*, 78.

netradiční formy jednání (např. obsazení prázdných budov).¹⁴ Na rozdíl od zlepšení ekonomické situace určité vrstvy obyvatelstva (jako v případě hnutí dělnického) se „nová“ hnutí staví kriticky k orientaci na konzum a materiální bohatství v západních demokraciích.¹⁵ Hlavní ohnisko zájmu nových sociálních hnutí lze však určit jen těžko. Mezi ta nejčastější patří ochrana životního prostředí, dodržování lidských práv či nesouhlas se zbrojením. Jejich požadavky jsou však obvykle až radikálně demokratické.¹⁶ Typy nových sociálních hnutí se zároveň do jisté míry překrývají s druhy sociálních hnutí obecně – Geist v jejich výčtu jmenuje nejenom hnutí mírové a ekologické, ale i např. hnutí komunitní, jehož členové v rámci spontánního sdružování rozvíjejí alternativní vzorce životního stylu, a do kterých řadí i svépomocné skupiny.¹⁷ V neposlední řadě se nová sociální hnutí vyznačují také absencí jasně formulované ideologie.¹⁸ Častými organizačními formami nových sociálních hnutí jsou pak občanské iniciativy, spolky, výbory¹⁹ či svépomocné skupiny.²⁰

1.2 Squatting jako typ nového sociálního hnutí

Squatting se pokládá za jednu z forem nových sociálních hnutí především proto, že na něj lze aplikovat jejich hlavní znaky. Jsou jimi neformální a nestabilní model organizace, který zainteresovaným umožňuje stát se jejich členy bez přílišných závazků. Členové pak obvykle pochází ze střední třídy a často jsou činní v sociální sféře. To také souvisí s tím, že se hnutí nesoustředí jen na politické cíle, ale i na cíle kulturní. Jednotliví aktivisté se kromě toho nezřídka angažují i jinými způsoby, čímž vzniká celá skupina nových sociálních hnutí.²¹ Pro hnutí vázaná na větší města se pak používá i pojem „městská sociální hnutí“, pro něž je charakteristická snaha občanů o získání větší kontroly nad městským prostředím, ať už se jedná o městskou či bytovou politiku,

¹⁴ František Znebežánek, *Sociální hnutí* (Praha: Sociologické nakladatelství, 1997), 39.

¹⁵ Ibid., 40.

¹⁶ „Neue soziale Bewegungen“, Bundeszentrale für politische Bildung, <http://www.bpb.de/nachschlagen/lexika/handwoerterbuch-politisches-system/202077/neue-soziale-bewegungen?p=all> (staženo 5. 5. 2017).

¹⁷ Geist, *Sociologický slovník*, 369.

¹⁸ Roland Roth a Dieter Rucht, eds., *Neue soziale Bewegungen in der Bundesrepublik Deutschland* (Frankfurt am Main: Bundeszentrale für politische Bildung, 1987), 41–42.

¹⁹ Friedhelm Neidhardt, *Einige Ideen zu einer allgemeinen Theorie sozialer Bewegungen* (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1985), 194.

²⁰ Bundeszentrale für politische Bildung, „Neue soziale Bewegungen“.

²¹ Hans Pruijt, „Squatting in Europe“ in *Squatting in Europe: Radicals spaces, Urban Struggles*, ed. Margit Mayer et al., eds. (New York: Minor Compositions, 2013), 19–20, <http://www.minorcompositions.info/wp-content/uploads/2013/03/squattingineurope-web.pdf> (staženo

nedostatek bytů, výši nájemného či dokonce nevyhovující zdravotní péči. Období vzniku městských hnutí je shodné s novými sociálními hnutími obecně, a sice od konce 60. let. Městská sociální hnutí nabývají různých podob od squatů přes sousedská centra až po výbory a organizace s poměrně vysokým stupněm formality.²²

Squatting pak lze definovat jako obvykle dlouhodobé přebývání v určitém příbytku bez svolení jeho majitele.²³ Hlavní cíle squatterů jsou pak dle různých autorů značně odlišné a spočívají např. ve spravedlivější redistribuci ekonomických zdrojů či v prosazování svépomoci.²⁴ Nizozemský sociolog Hans Pruijt rozlišil pět druhů squattingu, a sice squatting politický spojený s militantními tendencemi, kdy je cílem squatterů vzepřít se společenským normám, dále squatting ochránářský, kdy se squatteré snaží o zachování určité budovy, a zakladatelský squatting, kdy usilují o zřízení určitého podniku. Dalšími dvěma druhy jsou squatting založený na deprivaci (tzn. bytové nouzi), a squatting jako strategie alternativního bydlení.²⁵

Intenzivní fázi squattingu neboli nepovoleného obsazování prázdných budov lze označit za fenomén větších západoevropských měst v období od 60. do 80. let minulého století. Mimo SRN se squaty nacházely zejména v Kodani, Londýně, Curychu, Vídni, Barceloně a Amsterdamu, kde se motivy squatterů podobaly těm západoberlínským. Vedení města tu totiž plánovalo demolici původní zástavby v centrálních částech města na úkor dálnice a výstavbu nových bytových domů v předměstí.²⁶ Kromě squattingu s cílem uspokojení materiálních potřeb bylo v Amsterdamu obsazování prázdných budov i projevem nesouhlasu s konzumerismem a hierarchickými sociálními vazbami mezi občany a státem.²⁷ Zpočátku se amsterdamská squatteré těšili podpoře široké veřejnosti a v roce 1971 zde i soud rozhodl v jejich prospěch – squatteré získali stejná práva jako plnoprávní nájemníci a k potenciálnímu vyklizení mohlo dojít pouze na

20. 9. 2017).

²² Hans Pruijt, „Urban Movements“ in *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. George Ritzer et al., eds. (Hoboken: Wiley-Blackwell, 2007), http://www.sociologyencyclopedia.com/public/toctnode?query=urban+movement&widen=1&result_number=1&from=search&id=g9781405124331_yr2015_chunk_g978140512433127_ss1-11&type=std&fuzzy=0&slop=1 (staženo 20. 9. 2017).

²³ Pruijt, „The Logic,“ 1.

²⁴ Ve svém článku je zmiňuje také Pruijt: *ibid.*, 2.

²⁵ *Ibid.*, 5.

²⁶ Bart van der Steen, Ask Katzeff a Leendert van Hoogenhuijze, úvod knihy *The City is Ours: Squatting and Autonomous Movements in Europe from the 1970s to the Present*, ed. Bart van der Steen et al. (Oakland: PM Press, 2014), 16.

²⁷ Nazima Kadir, „Myth and Reality in the Amsterdam Squatters' Movement, 1975–2012“ in *The City is Ours: Squatting and Autonomous Movements in Europe from the 1970s to the Present*, ed. Bart van der Steen et al., eds. (Oakland: PM Press, 2014), 26.

základě soudního příkazu.²⁸ Ve výsledku byla životnost squatů v Nizozemí až několikanásobně delší než např. ve Velké Británii.²⁹ Dále se squatting v Amsterdamu a potažmo i v celém Nizozemí vyznačoval vysokým stupněm koordinace – příkladem mohou být národní dny squattingu³⁰ či celostátní protest proti korunovaci královny Beatrix v roce 1980.³¹ Podobně jako kreuzberská iniciativa SO 36 vydávali i amsterdamské squatteři vlastní noviny s cílem přitáhnout pozornost ke svým činnostem a tehdejší bytové situaci. Kromě patnácti různých novin publikovali i vlastní knihy a řídili dokonce i vlastní rozhlasovou stanici.³² Amsterdamské hnutí se nakonec přibližně v polovině 80. let rozpadlo jednak díky ochotě vlády přistoupit na jeho požadavky a také kvůli vnitřnímu rozkolu mezi squatterry, kdy ti militantnější a radikálnější začali ztrácet podporu běžných obyvatel města.³³

Zatímco v Západním Berlíně bylo squatterské hnutí doposud nejsilnější na území SRN, ve Frankfurtu nad Mohanem zas došlo k obsazení prvních domů již o několik let dříve. První zdokumentované obsazení domů v Německu se zde odehrálo již v září 1970 ve čtvrti Westend – o pět let později než v Amsterdamu.³⁴ Podobně jako v Západním Berlíně i ve Frankfurtu byli v 70. letech u vlády sociální demokraté, s jejichž městskou politikou mnozí obyvatelé nesouhlasili. Cílem frankfurtských aktivistů tak bylo především upozornit na obchod s domy a pozemky, který vedení města provádělo za účelem finančního zisku.³⁵ Frankfurtské squatterské hnutí však na rozdíl od masové mobilizace, v níž jeho činitelé doufali, skončilo nuceným vyklizením obsazených domů ještě v průběhu 70. let.³⁶

O několik let dříve než v Západním Berlíně squatterské hnutí vzniklo i v hannoverské čtvrti Linden, a sice již v roce 1972.³⁷ V Hannoveru se aktivisté ještě více drželi konvenčních metod protestu, jako byly např. konference či petice, a na rozdíl od Západního Berlína zde nedošlo k násilným střetům.³⁸ Motiv k obsazení domů zde byl obdobný jako v jiných zmiňovaných městech, a sice plány vedení města na demolici

²⁸ Ibid., 27.

²⁹ Pruijt, „The Logic“, 11.

³⁰ Kadir, „Myth and Reality“, 26.

³¹ Ibid., 33.

³² Ibid., 35.

³³ Ibid., 37.

³⁴ Van der Steen, Katzeff a van Hoogenhuijze, úvod, 11.

³⁵ Pruijt, „The Logic“, 20.

³⁶ Ibid., 22.

³⁷ Roger Karapin, *Protest Politics in Germany: Movements on the Left and Right Since the 1960s* (Pennsylvania: Penn State University Press, 2009), 61.

³⁸ Ibid.

činžovních domů s nízkým nájemným a následnou výstavbu silničního napojení na dálnici. V reakci na tyto záměry vznikla Nezávislá občanská iniciativa (něm. Unabhängige Bürgerinitiative) a sdružení studentů s názvem Akce nouzové bydlení (něm. Aktion Wohnungsnot). Hannoverští aktivisté rychle získali zásadní rozhodovací pravomoci v komisi pro obnovu města a přispěli tak k zachování původní zástavby ve čtvrti Linden.³⁹ Hannoverská cesta za spolurozhodováním běžných obyvatel v městské a bytové politice tak byla o něco kratší než v Západním Berlíně – squatterské hnutí zde bylo aktivní pouze do roku 1973.⁴⁰ Jedním z katalyzátorů západoevropské vlny squattingu na počátku 80. let pak byly události v Curychu v květnu 1980, kde mladiství obsadili budovu opery a požadovali více prostoru na nezávislá centra pro mladé.⁴¹

1.3 Vznik a vývoj nových sociálních hnutí v SRN

Za pomyslný most mezi „starými“ a „novými“ sociálními hnutími se v Německu považuje studentské hnutí konce 60. let. Do západní Evropy se tenkrát přeneslo z USA, kde studenti protestovali zejména proti válce ve Vietnamu. Po vzniku velké koalice a s ní spojeným oslabením opozice v roce 1966 začali i němečtí studenti protestovat proti tradičním autoritám, poměrům na vysokých školách, konzumu či nedostatečnému vyrovnání se s nacistickou minulostí.⁴² Po pádu koalice roku 1969 se studentské hnutí kvůli zanedbatelné podpoře široké veřejnosti rozpadlo a někteří z jeho členů dále působili již v „nových“ sociálních hnutích. Založili např. nové hnutí žen či se angažovali ve skupinách tzv. Nové levice, ze které později vzešla německá strana zelených.⁴³

Nová sociální hnutí v SRN již nezastávají antikapitalistické či revolucionářské pozice, stejně jako studentská hnutí však kritizují byrokratickou organizační formu státu.⁴⁴ Studentskému hnutí se podobá i jejich vnitřní organizace, která zůstává volná a decentralizovaná, stejně jako nekonvenční formy protestu (např. go-ins či pouliční

³⁹ Ibid., 62–3.

⁴⁰ Ibid., 61.

⁴¹ Andrej Holm a Armin Kuhn, eds., „Squatting And Urban Renewal: The Interaction of the Squatters' Movement And the Strategies Of Urban Restructuring In Berlin“ in *Squatting in Europe: Radicas spaces, Urban Struggles*, ed. Margit Mayer et al., eds. (New York: Minor Compositions, 2013), 165, <http://www.minorcompositions.info/wp-content/uploads/2013/03/squattingineurope-web.pdf> (staženo 20. 9. 2017).

⁴² Heiner Müller, Karl-Friedrich Krieger a Hanna Vollrath, *Dějiny Německa* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004), 392.

⁴³ Roth a Rucht, *Neue soziale Bewegungen*, 37.

⁴⁴ Bundeszentrale für politische Bildung, „Neue soziale Bewegungen“.

divadlo).⁴⁵ Novými konfliktními liniemi se naopak stal boj za životní styl v souladu s okolním prostředím a také touha po širších možnostech seberealizace v dobách rostoucí technokratické kontroly společenských procesů.⁴⁶

Jako podnět ke vzniku nových sociálních hnutí je vnímán obzvláště ropný šok spolu s hospodářskou krizí v roce 1973. Kromě vyšší nezaměstnanosti vedly tyto události také k většímu povědomí o „hranicích růstu“.⁴⁷ Poprvé došlo k ostré kritice konzumního způsobu života, postupující industrializace a jejich následkům pro životní prostředí. Důvěra občanů ve schopnosti státu řešit jejich problémy prudce klesla a nově vzniklé občanské iniciativy, sdílené domácnosti, svazy nájemníků či zástupců městských čtvrtí se soustředily raději na svépomoc než na podporu sociálního státu.⁴⁸

Za první typ nového sociálního hnutí na území SRN se považuje hnutí proti jaderné energii.⁴⁹ Záměr státu vymanit se z energetické závislosti na jiných zemích výstavbou jaderných elektráren se setkal s velkým odporem civilních obyvatel. Roku 1975 tak ve Wyhlu občanské iniciativy složené ze širokých vrstev obyvatelstva zabránily obsazením plánovaného staveniště výstavbě jaderné elektrárny. Vrcholem hnutí proti jaderné energii se však staly protesty proti stavbě zařízení na zneškodňování jaderného odpadu v Gorlebenu na konci 70. let, kdy se demonstrantům podařilo rozhodnutí vlády změnit a celý projekt odložit.⁵⁰ Hlavním důvodem nesouhlasu s jadernými elektrárnami byl strach z jejich zneužití a z úsilí státu, který by proto musel vyvinout kolosální kontrolní aparát k jejich zabezpečení.⁵¹

Dalším významným novým sociálním hnutím 70. let bylo feministické, často levicově orientované hnutí žen, které v SRN vzešlo taktéž z hnutí studentského pod vlivem dění v USA.⁵² Hlavním cílem německého ženského hnutí byla tenkrát změna paragrafu 218 trestního zákoníku, podle kterého smělo být umělé přerušování těhotenství postihováno až deseti lety vězení. Novela trestního zákona umožňující legální interrupci v prvním trimestru těhotenství prošla po několikaletých protestech žen až v roce 1976, kdy poslanci SPD a FDP přehlasovali konzervativnější CDU/CSU.⁵³

⁴⁵ Roth a Rucht, *Neue soziale Bewegungen*, 37.

⁴⁶ Ibid., 42.

⁴⁷ Ibid., 30.

⁴⁸ Suttner, „*Beton brennt*“, 117.

⁴⁹ Roth a Rucht, *Neue soziale Bewegungen*, 30.

⁵⁰ Joachim Radkau, „Eine kurze Geschichte der Antiatomkraftbewegung“, *Aus Politik und Zeitgeschichte* 61, č. 46-47 (listopad 2011), 11–12.

⁵¹ Müller, Krieger a Vollrath, *Dějiny Německa*, 426.

⁵² Ibid., 422.

⁵³ Ibid., 423–424.

Ačkoli nová sociální hnutí ze své podstaty působila mimo rámec institucionalizované politiky, vznikla díky nim v SRN dosud neúspěšnější nově založená politická strana, a sice Zelení. Její zakladatelé a členové se rekrutovali z řad stoupců mírového, feministického či protijaderného hnutí, jehož příznivci se často angažovali i ve hnutích podporujících ochranu životního prostředí. Od poloviny 70. let se tito lidé sdružovali v občanských iniciativách, které se v rámci tzv. „zelených seznamů“ účastnily komunálních i zemských voleb. Před prvními přímými volbami do Evropského parlamentu v roce 1979 se pak tyto „seznamy“ sloučily do „Politického sjednocení Zelených“. O rok později již byla oficiálně založena německá Strana zelených a roku 1983 se jí poprvé podařilo překonat pětiprocentní klauzuli a dostat se do parlamentu. 80. léta byla pro Zelené ve znamení vnitřních sporů, kdy se od strany oddělila jak její konzervativní, tak krajně levicová odnož.⁵⁴ Významnější byl však konflikt mezi tzv. „Fundis“, kteří odmítali účast na vládě a snahu o kompromis s ostatními stranami, a „Realos“, pro které byla účast na vládě naopak prostředkem k uskutečnění volebního programu Zelených.⁵⁵ Navzdory tenkrát hrozícímu rozštěpení se Zelení v 80. letech úspěšně začlenili do německého stranického systému.

1.3.1 Nová sociální hnutí v Západním Berlíně

Západní Berlín lze považovat za jednu z kolébek nových sociálních hnutí v SRN, protože německé studentské hnutí začalo být aktivní právě na západoberlínské Svobodné univerzitě, a sice již na začátku 60. let. Po zabití studenta Benna Ohnesorga na demonstraci proti návštěvě iránského šáha 2. 6. 1967 v Západním Berlíně se hnutí rozšířilo takřka do všech univerzitních měst SRN a uchýlilo se k novým formám protestu, jakými byly např. blokování silniční dopravy či stávky vsedě (sit-ins).⁵⁶ V roce 1968 po atentátu na studentského vůdce, studenta Svobodné univerzity Rudiho Dutschka, došlo k eskalaci hnutí, kdy se pochodu na Bonn namířenému proti výjimečným zákonům účastnilo na 30000 demonstrantů.⁵⁷

Kvůli odlivu těžkého průmyslu a zrušení povinné vojenské služby se Západní Berlín navíc stal útočištěm pro alternativně smýšlející Němce. K aktivizaci zdejšího

⁵⁴ „Etappen der Parteigeschichte der Grünen“, Bundeszentrale für politische Bildung, <http://www.bpb.de/politik/grundfragen/parteien-in-deutschland/42151/geschichte> (staženo 5. 5. 2017).

⁵⁵ Müller, Krieger a Vollrath, *Dějiny Německa*, 428.

⁵⁶ *Ibid.*, 392.

⁵⁷ *Ibid.*, 393.

mírového hnutí přispělo zejména tzv. dvoukolejné rozhodnutí NATO z roku 1979, podle kterého měly USA v Západní Evropě umístit nové rakety středního doletu. Mírové hnutí 80. let se v Západním Berlíně skládalo z nejrůznějších organizací a skupin od církevních přes odborové až po zástupkyně ženského hnutí.⁵⁸

Právě ženské hnutí bylo v Západním Berlíně neobvykle aktivní a vznikala zde první ženská centra (něm. Frauenzentrum) na území SRN. Ženy v nich mohly využít široké nabídky služeb zdravotní péče, svépomocných skupin, sportovního vyžití či nácviku sebeobrany, výjimkou však nebyly ani ženské hudební festivaly či akce na podporu homosexuálních žen. V roce 1976 zde byl za podpory spolkové země Berlín otevřen první azylový dům pro týrané ženy a jejich děti.⁵⁹ Prvenství v rámci SRN si Západní Berlín drží i v boji proti sexuálnímu násilí na ženách. Koncem 70. let tu zdejší aktivistky totiž založily první poradenství a krizovou telefonní linku pro znásilněné ženy.⁶⁰

V lednu 1978 se kromě toho na západoberlínské technické univerzitě konal několikadenní kongres TUNIX (něm. hovorově „Nedělej nic“), který se dnes pokládá nejen za základní kámen berlínského alternativního hnutí a impuls ke vzniku nezávislých novin *Tageszeitung*, ale i za kolébku politické strany Alternative Liste a potažmo i německých Zelených.⁶¹ TUNIX se účastnili nejen Němci ze všech koutů SRN, ale i jiní Západoevropané – za zmínku stojí např. francouzský filosof Michel Foucault. Akci zorganizovali tzv. „Spontánní“ (něm. Spontis) – anarchisté, kteří se však vymezovali vůči levicovým radikálům, a sice zejména v souvislosti s událostmi Německého podzimu a RAF. Cílem organizátorů pak bylo povzbudit společnost k hledání alternativních způsobů života namísto neustálé konfrontace se státními autoritami. Na programu tak byly např. události týkající se ekologie či feminismu.⁶²

Ve velkoměstech, jako je Berlín, se navíc nezřídka soustřeďují sociálně znevýhodněné skupiny a kvůli nesnadno dostupným bytům v novostavbách současně dochází k diskriminaci určitých vrstev obyvatelstva.⁶³ Navíc díky přívětivějšímu

⁵⁸ Suttner, „*Beton brennt*“, 121.

⁵⁹ *Ibid.*, 119.

⁶⁰ *Ibid.*, 120.

⁶¹ „Tunix-Kongress an der TU 27.-29.1.1978“, oficiální web města Berlín, <https://www.berlin.de/ba-charlottenburg-wilmersdorf/ueber-den-bezirk/geschichte/chronik/artikel.232434.php> (staženo 19. 10. 2017).

⁶² Michael Sontheimer, „Auf zum Strand von Tunix!“, *Spiegel.de*, 25. ledna 2008, <http://www.spiegel.de/einestages/soziale-bewegungen-a-949068.html> (staženo 3. 12. 2017).

⁶³ Margit Mayer, „Großstadt und neue soziale Bewegungen – eine Einführung“, *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen* 3, č. 4 (1990): 13.

sociálnímu systému sem často mířili i sociálně slabší občané SRN.⁶⁴ Západní Berlín se kromě toho v 70. letech potýkal s bytovou nouzí kvůli chybné bytové politice, nemožnosti města se dál rozrůstat, tisícům prázdných bytů v důsledku jejich plánované sanace a poptávce po bydlení, která značně převyšovala jeho nabídku. Není tedy žádným překvapením, že právě zde vzniklo dosud největší squatterské hnutí SRN, které se skládalo především z ekonomicky slabších lidí ve věku mezi dvaceti a třiceti lety.⁶⁵ Téměř dvě třetiny z toho přitom byli muži, třetina všech squatterů pak studovala, další třetina již pracovala a téměř každý pátý byl nezaměstnaný. Polovina z nich přitom žila v Berlíně kratší dobu než 5 let.⁶⁶

Vlnu obsazování domů z počátku 80. let lze označit jako specifický typ nového sociálního hnutí díky novému způsobu politické strategie (obsazení prázdných domů) a boji proti tradičním normám a autoritám.⁶⁷ Na druhou stranu hnutí squatterů vykazuje i prvky alternativního hnutí, jako např. odmítání začlenit se do běžné společnosti. S hnutím mírovým a hnutím proti jaderné energii ho zase pojí strach z vyhlazení lidstva zničením životního prostředí a soutěžením v jaderném zbrojení.⁶⁸ Odpor proti neomezenému ekonomickému růstu se v případě západoberlínských squatterů ukazuje na rozvoji vlastní „alternativní ekonomiky“ ofenzivním získáváním volného prostoru.⁶⁹ Osobním motivem squatterů však nejčastěji byla bytová nouze a k obsazování domů tedy nedocházelo jen čistě na protest. Squatterři se často pokoušeli zlepšit kvalitu vlastního života získáním více prostoru ve městě obehnaném zdí.

Mezi západoberlínskými squattery přelomu 70. a 80. let pak lze najít skupiny spadající do všech pěti Pruijtem definovaných druhů squattingu (viz výše). Squattery, kteří obsazovali domy s cílem je opravit tak, aby byly vhodné k obývání (tedy i iniciativu SO 36), pak lze zařadit do čtyř posledních kategorií.⁷⁰ Z rozdílných motivů a cílů západoberlínských squatterů pak vyplývá zejména velký konfliktní potenciál, a to hlavně co se týče vyjednávání se senátem a použití násilí při protestních akcích. K těm

⁶⁴ Alexander Sedlmaier, *Consumption and Violence: Radical Protest in Cold-War West Germany* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2017), 85.

⁶⁵ Suttner, „*Beton brennt*“, 138.

⁶⁶ Klaus Hübner, *Hausbesetzungen aus polizeilicher Sicht* (Berlin: Fachhochschule für Verwaltung und Rechtspflege, 1982), 27.

⁶⁷ Roth a Rucht, *Neue soziale Bewegungen*, 44.

⁶⁸ Renate Mulhak, „Der Instandbesetzungskonflikt in Berlin“, in *Großstadt und neue soziale Bewegungen*, ed. Peter Grottian a Wilfried Nelles, eds. (Basel: Birkhäuser Verlag, 1983), 221.

⁶⁹ Suttner, „*Beton brennt*“, 118.

⁷⁰ Reinhild Kreis, „Heimwerken als Protest. Instandbesetzer und Wohnungsbaupolitik in West-Berlin während der 1980er-Jahre“, *Zeithistorische Forschungen* 14, č. 1 (2017), <http://www.zeithistorische-forschungen.de/1-2017/id=5449> (staženo 1. 8. 2017).

aktivně vyzýval např. levicově radikální magazín *Radikal* vydávaný západoberlínskými „autonomními“ (něm. Autonommen), tedy i squatterry, kteří se senátem odmítali jakkoli spolupracovat. Podle *Radikalu* tak rozbíjení oken bank či loupeže v supermarketech představovaly aktivní kritiku kapitalismu.⁷¹ Koncem roku 1980 se navíc v Kreuzbergu zformovala tzv. „Kreuzberská frakce myší armády“, která vyhrožovala vypuštěním stovek myší v obchodním domě Karstadt. Nakonec v něm však umístila dvě zápalná zařízení, která byla včas odjištěna.⁷²

Obecně lze tedy konstatovat, že 70. léta společně s počátkem 80. let znamenala pro SRN do té doby nevídanou míru aktivizace obyvatelstva, především pak středních vrstev a mladších ročníků. V Západním Berlíně jako by se to vše navíc událo v koncentrované formě – v izolovaném prostoru zde vzniklo západoněmecké studentské hnutí, soustředilo se zde hnutí mírové i ženské a na přelomu 70. a 80. let se ve čtvrti Kreuzberg zrodilo masivní squatterské hnutí, ke kterému již vedení města nemohlo zůstat netečné.

2. Správní členění Západního Berlína a stranické konstelace

V čele Západního Berlína byl již v době rozdělení města primátor, který je zároveň předsedou vlády a nejvýše postaveným v berlínském senátu. Volí ho berlínská poslanecká sněmovna (něm. Abgeordnetenhaus) s tím, že volby se v období rozděleného Berlína konaly každé 4 roky.⁷³ Poslanecká sněmovna pak zastupuje jeho obyvatele. Senát byl ustanoven v rámci berlínské ústavy z roku 1950 a současně plní funkci vlády, neboť se jednotlivým senátorům přiřazují různé oblasti politiky.⁷⁴

Západní Berlín se v období Studené války dále dělil na 12 okrsků (něm. Bezirk) v čele se starostou. Starostu přitom obvykle jmenuje v okresním úřadu (něm. Bezirksamt) nejsilnější frakce. Funkce radních v jednotlivých okresních úřadech se přidělují podobně jako na úrovni celého Berlína, a sice podle jednotlivých oblastí politiky. Komunální volby přitom vždy probíhají současně s volbami do poslanecké sněmovny celého Berlína.

⁷¹ Sedlmaier, *Consumption and Violence*, 225.

⁷² Ibid., 224.

⁷³ Christian Junge a Jakob Lempp, eds., *Parteien in Berlin* (Berlin: Be.bra Wissenschaft, 2007), 46.

⁷⁴ „Verfassung von Berlin- Abschnitt IV: Die Regierung“, oficiální web města Berlín,

Západní Berlín od prvních svobodných voleb po konci 2. světové války platil za baštu SPD – ta vyšla s většinou ze všech voleb až do roku 1975 a ve vládě se udržela až do roku 1981.⁷⁵ V témže roce se v Západním Berlíně také plně etablovala i pouhých několik let stará Alternative Liste, ve které se soustředili mimo jiné bývalí členové studentského hnutí či odpůrci tehdejší bytové politiky.⁷⁶ CDU začala být v 70. letech naopak atraktivnější pro mladší voliče⁷⁷ a ideově se i přibližovala SPD,⁷⁸ přesto se její úspěch v průběhu 80. let příkládá především dočasnému oslabení v Berlíně tradičně silné SPD.⁷⁹ V Kreuzbergu se přitom SPD těšila ještě větší popularitě než v ostatních okrcích – většinu tu ztratila až v roce 1981⁸⁰ v souvislosti s dosavadní neúspěšnou bytovou politikou a nesouhlasem s mimoparlamentní opozicí.

3. Kreuzberg a jeho vývoj po stavbě Zdi do konce 70. let

Berlínská čtvrť Kreuzberg nese své jméno od správní reformy z roku 1920, kdy vznikla sloučením městských částí Friedrichstadt, Luisenstadt a Tempelhofer Vorstadt.⁸¹ Od roku 1962 do roku 1993 se pak Kreuzberg podle poštovního označení správně dělil na západnější a měšťanštější SO 61 a východnější a chudší SO 36. Soudobé dějiny Kreuzbergu významně poznamenala stavba Berlínské zdi. Jestli se totiž Západní Berlín jejím postavením v roce 1961 stal „izolovaným ostrovem“, pak se Kreuzberg proměnil dokonce v „izolovanou čtvrť“. Okolní obvody Mitte, Friedrichshain a Treptow totiž patřily do sovětského sektoru a část SO 36 tak ze dne na den Berlínská zeď ze tří stran obehnala. Po 2. světové válce opět zprovozněný most Oberbaumbrücke navíc opět uzavřeli a od rekreační oblasti Treptower Park byl Kreuzberg taktéž odříznut.⁸² Ze čtvrti v centru Berlína se tak stala pouhá periferie Berlína Západního s několika hraničními přechody. Nejznámějším se stal Checkpoint Charlie, přechod pro cizince a diplomaty na hranici Kreuzbergu a Mitte.

<http://www.verfassungen.de/de/be/berlin50.htm> (staženo 1. 9. 2017).

⁷⁵ Junge a Lempp, *Parteien in Berlin*, 59.

⁷⁶ Ibid., 49.

⁷⁷ Ibid., 48.

⁷⁸ Ibid., 51.

⁷⁹ Ibid., 47.

⁸⁰ Hans-Jakob Ginsburg, „Wir wählen in der Blindenanstalt“, *Die Zeit.de*, 22. února 1985, <http://www.zeit.de/1985/09/wir-waehlen-in-der-blindenanstalt/komplettansicht> (staženo 3. 12. 2017).

⁸¹ Barbara Lang, *Mythos Kreuzberg: Ethnographie eines Stadtteils 1961 – 1995* (Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1998), 17.

⁸² Marianne Suhr, *Stadterneuerung Berlin: Erfahrungen, Beispiele, Perspektiven* (Berlin: Reiter Druck, 1990), 57.

Východoberlínský obvod Mitte s Kreuzbergem pojil také přechod Heinrich-Heine-Straße / Prinzenstraße, který sloužil převážně občanům SRN a kontrole pošty.⁸³ Poslední přechod mezi Kreuzbergem a Friedrichshainem vedl přes most Oberbaumbrücke, a sice pouze pro pěší. Řeka Spréva patřila v celé své šířce NDR a nalezlo v ní tak smrt nejen několik prchajících východních Němců, ale i západoberlínských dětí, kterým spolková záchranná služba nemohla pomoci.⁸⁴

3.1 Obyvatelstvo Kreuzbergu

Složení obyvatelstva Kreuzbergu se rapidně měnilo již od 50. let a nepříznivý dopad Berlínské zdi na celou městskou část tento proces ještě urychlil. Kreuzberg, a zejména pak jeho část SO 36 (dřívější správní označení), byl totiž na přelomu 19. a 20. století koncipován jako dělnická čtvrť, do které se stahovali pracovníci, kteří do Berlína přišli během průmyslové revoluce. S rozvojem sektoru služeb po 2. světové válce již Kreuzberg nelze označit za typicky dělnickou čtvrť a po rozdělení Berlína postupně ztrácel i svůj obchodní a hospodářský význam.⁸⁵

Kvůli nepříznivým podmínkám k bydlení v původních činžovních domech se movitější obyvatelé Kreuzbergu stěhovali do nových sídlišť v jiných částech Západního Berlína, zatímco jejich byty si dále pronajímali sociálně slabší. To byli v Kreuzbergu především mladí lidé z různých částí SRN, kteří do Berlína přišli za studiem, či přistěhovalci z ciziny, zejména pak turečtí gastarbeitři a jejich rodiny. Počet cizinců v Kreuzbergu nejvíce vzrostl za období od roku 1968 do roku 1974, kdy zde podle prvního programu obnovy města začaly stavební práce, a sice z 9000 na 40000.⁸⁶ Kromě cizinců do Kreuzbergu mířili i vyznavači alternativního životního stylu, protože zde bylo snadnější pronajmout si byt např. v rámci sdíleného podnájmu. V 60. letech byl Kreuzberg také útočištěm nekonvenčních umělců – přezdívalo se mu dokonce „Berlínský Montmartre“. Umění tu s běžným životem pojil např. trh s obrazy, kde směl každý prodávat svá díla.⁸⁷ Obecně se však Kreuzberg stal pro nově příchozí do Berlína spíše jen přechodným bydlištěm na dobu, dokud si nenašli bydlení v některé z jiných

⁸³ „Ehemaliger Grenzübergang Heinrich-Heine-Straße“, oficiální web města Berlín, <http://www.berlin.de/mauer/orte/ehemalige-grenzuebergaenge/> (staženo 18. 5. 2017).

⁸⁴ „Berlin: Reifes Stadium“, *Spiegel.de*, 8. července 1974, <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-41708583.html> (staženo 3. 12. 2017).

⁸⁵ Mulhak, „Der Instandbesetzungskonflikt“, 211.

⁸⁶ *Ibid.*, 216.

⁸⁷ Lang, *Mythos Kreuzberg*, 116.

čtvrtí.⁸⁸ Přes pozvolný úbytek obyvatel zůstávala hustota osídlení v Kreuzbergu nejvyšší v rámci celého Západního Berlína,⁸⁹ s čímž šly ruku v ruce nové sociální problémy jako nezaměstnanost či chudoba. V 70. letech se tak ze čtvrti umělecké stala spíše problematická čtvrť na okraji města. Její obyvatelé se často stávali oběťmi tzv. strukturálního násilí ze strany státu,⁹⁰ který plánoval demolici většiny původní zástavby. Byli to především mladší a alternativně smýšlející obyvatelé Kreuzbergu, kdo se nakonec odhodlal aktivně se postavit rozhodnutím státu.⁹¹

3.2 Městská a bytová politika v Kreuzbergu

O špatných životních podmínkách v Kreuzbergu se mluvilo již na konci 19. století a sanace byla uznána za nutnou už v roce 1931.⁹² Během 2. světové války byla skoro polovina bytů zničena a s jejich devastací se čtvrť na přelomu 60. a 70. let stále ještě potýkala.⁹³ Ve spoustě bytových domů nebyly v jednotlivých bytech k dispozici zabudované toalety ani centrální topení - vybavení dostupné svého času v Západním Berlíně často jen na nově vystavených sídlišťích typu Gropiusstadt či Märkisches Viertel.⁹⁴ Zástavba v části SO 36 byla navíc velmi hustá, zatímco občanská vybavenost a množství městských parků bylo nedostačující.⁹⁵ Nemožnost rozpínání se Západního Berlína spolu s bytovou nouzí nakonec přiměla stavební společnosti i městskou správu k výstavbě nových výškových obytných domů. Podle principu „Světlo, vzduch a slunce“ se demolice stala oficiálním programem městského plánování.⁹⁶ Původní zástavbu měly nahradit vysokopodlažní domy se sociálními byty, při jejichž navrhování byl na prvním místě hladký průběh budoucí stavby a jejich funkce bez ohledu na estetický dojem.

⁸⁸ Mulhak, „Der Instandbesetzungskonflikt“, 216–217.

⁸⁹ Ibid., 211.

⁹⁰ Pojem definovaný norským vědcem Johanem Galtungem slouží jako označení pro násilí, které není páčáno jednotlivci či konkrétními osobami, ale institucemi. Johan Galtung, „Violence, Peace and Peace Research“, *Journal of Peace Research* 6, č. 3 (1969): 167–191, <http://www.jstor.org/stable/422690> (staženo 1. 6. 2017).

⁹¹ Ibid., 217–218.

⁹² Ibid., 211.

⁹³ Thomas Edding et al., eds., *Step by step. Careful urban renewal in Kreuzberg, Berlin* (Berlin: Internationale Bauausstellung, 1987), 12.

⁹⁴ Martin Düspohl, *Kleine Kreuzberggeschichte* (Berlin: Berlin Story Verlag, 2009), 122–123.

⁹⁵ Edding et al., *Step by step*, 6.

⁹⁶ Ibid., 122.

Roku 1963 přijal berlínský senát v souladu s výše zmíněným principem první program na obnovu města.⁹⁷ Okrsek Kreuzberg-Kottbusser Tor se tak stal po západoberlínské čtvrti Wedding-Gesundbrunnen druhou největší sanační oblastí Evropy. Mělo zde být srovnáno se zemí až 17000 bytů a tradiční strukturu obytných bloků měla nahradit velká sídliště, která měla mimo jiné umožnit i oddělení obytných zón od průmyslových a odstranit tak pro Kreuzberg typickou „směs práce a bydlení“.⁹⁸ Dále se v části SO 36 vyskytly plány na výstavbu dálnice, která se měla stát součástí městského obchvatu, přestože v 60. letech ještě nikdo na znovusjednocení města nevěřil.⁹⁹

V roce 1971 krátce po dokončení prvních novostaveb přijal Spolkový sněm zákon na podporu městské výstavby, který upravoval průběh sanace městských částí včetně jejich financování, nájemních smluv a sociální situace dotčených občanů. Podle paragrafu o sestavení plánu přestavby měla za tzv. sociální plán zodpovědnost obec jakožto nejnižší správní jednotka, jejíž povinností bylo projednávat průběh sanace s přímo zasaženými, a to především v případě pracovních, obchodních a rodinných záležitostí.¹⁰⁰ Na tyto zásady se však v Kreuzbergu nebral ohled a městská správa názory jeho obyvatel do velké míry ignorovala. Jedním z výsledků výše popsaného městského plánování je „Nové kreuzberské centrum“ v části SO 36, které ihned po svém dokončení na počátku 70. let platilo za příklad nezdařené modernizace a u obyvatel městské části vzbudilo okamžitý odpor.¹⁰¹ Objemný bytový dům ve tvaru půlkruhu měl totiž sloužit jako bariéra pro plánovanou dálnici, nakonec se z něj však kvůli vysoké kriminalitě jeho obyvatel stal jen nebezpečný blok.¹⁰²

Roku 1977 se kreuzberské evangelické farnosti podařilo ve spolupráci s berlínským senátem zorganizovat v části SO 36 soutěž s názvem „Strategie pro Kreuzberg“. Prostřednictvím soutěže mohli její obyvatelé přijít s návrhy na jeho sociální, stavební, kulturní anebo politickou obnovu. Vítězným projektům pak berlínský senát přislíbil finanční podporu při jejich prosazení.¹⁰³ Přesto již koncem 70. let

⁹⁷ Ibid., 123.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ „Städtebauförderungsgesetz“, Bundesgesetzblatt online, http://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&jumpTo=bgbl171072.pdf (staženo 15. 5. 2017).

¹⁰¹ Edding et al., *Step by step*, 13.

¹⁰² „Zentrum Kreuzberg“, Lexikon berlínských obvodů, http://www.luise-berlin.de/lexikon/frkr/z/zentrum_kreuzberg_neues_kreuzb.htm (staženo 15. 5. 2017).

¹⁰³ „Strategien für Kreuzberg“, Lexikon berlínských obvodů, http://www.luise-berlin.de/lexikon/frkr/s/strategien_fuer_kreuzberg.htm (staženo 15. 5. 2017).

dosavadní územní plánování senátu přestalo být udržitelné – začaly mnohočetné protesty a obsazování domů jako odpověď na jejich příliš dlouhé nevyužívání před plánovanými demolicemi.

60. a 70. léta pro Kreuzberg znamenala na jednu stranu období úpadku, na druhou stranu však dala za vznik mnoha organizací a iniciativám, které si neohleduplné jednání městské správy nenechaly líbit. Ačkoli je charakter Kreuzbergu dodnes určen novostavbami z přelomu 60. a 70. let, zachovala se i velká část z jeho původní zástavby, a to hlavně díky jeho aktivním a alternativně smýšlejícím obyvatelům. Dlouhou dobu dávali najevo nespokojenost s dosavadní městskou politikou pouze legálními prostředky, to se však koncem 70. let s prvními obsazeními domů změnilo.

4. Iniciativa SO 36 a hnutí squatterů v Kreuzbergu

4.1 Občanská iniciativa jako typ nového sociálního hnutí

Ruku v ruce s vývojem nových sociálních hnutí v SRN postupně vznikaly i první občanské iniciativy. Patří tak mezi jejich hlavní organizační formy, které tvoří jistý protipól politických stran či zájmových svazů. Na rozdíl od těchto tradičních organizací sloužících k aktivizaci občanů vyjadřují iniciativy požadavky svých obvykle stejným problémem zasažených členů včetně orientace na konkrétní cíl. Iniciativy se přitom nezřídka týkají témat, která jsou v institucionalizované sféře politiky spíše jen okrajová. Nejčastěji se v iniciativách angažují občané zasažení určitými nesnáze, proti kterým brojí, nebo naopak prosazují svůj nárok na některý hmotný či nehmotný statek. Funkce občanských iniciativ přitom spočívá zejména v intervenci vedené ze sociokulturní sféry do sféry politické.¹⁰⁴ Od politických stran a i svazů a spolků pak iniciativy odlišuje hlavně způsob vnitřní organizace, a sice nižší stupeň hierarchizace, formality a centralizace mezi jejich členy a celkově menší míra byrokratizace.¹⁰⁵ Dále se vyznačují i spontánním vznikem a zánikem a častým porušováním pravidel či tradičních norem,¹⁰⁶ tak jako je tomu u nových sociálních hnutí obecně.

¹⁰⁴ Raschke, *Soziale Bewegungen*, 260.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 267.

¹⁰⁶ „Bürgerinitiativen“, Bundeszentrale für politische Bildung, <http://www.bpb.de/nachschlagen/lexika/handwoerterbuch-politisches-system/201988/buergerinitiativen?p=all> (staženo 2. 9. 2017).

V SRN začaly první občanské iniciativy vznikat v roce 1968 v souvislosti se studentským hnutím, nicméně jejich soustředění se na velmi konkrétní problémy pouze v jedné určité lokalitě (např. na státem plánovaná opatření či zásahy do pracovních poměrů) se tenkrát spíše jen míjelo účinkem.¹⁰⁷ Na přelomu 60. a 70. let se iniciativy počaly více soustředit na sociální problémy měst, zejména pak na opomíjení zájmů jejich běžných obyvatel soukromými investory. O občanských iniciativách jako součásti nových sociálních hnutí však může být řeč až přibližně od poloviny 70. let, kdy iniciativy v souvislosti s ropným šokem a ekonomickou recesí rozšířily spektrum své působnosti. A ačkoli jsou pro toto období nejrelevantnější právě iniciativy proti jaderné energii, působilo již v SRN kolem roku 1975 mnoho jiných iniciativ s nejrůznějšími ekologicky či demokraticky orientovanými cíli, např. proti zbrojení.¹⁰⁸ Od roku 1977 se některé iniciativy radikalizovaly a častěji pak docházelo k násilným střetům. Na druhou stranu jiné iniciativy přicházely s novými, alternativními strategiemi, kdy mimo jiné zakládaly politické strany a snažily se tak protestům vtisknout formální podobu. Koncem 70. let tak v SRN došlo k rozštěpení doposud víceméně jednotného hnutí tvořeného občanskými iniciativami.¹⁰⁹ Zatímco některé lze označit za demokratické, komunistické či ekologicky zaměřené, jiné spadají do kategorie tzv. antikapitalistických,¹¹⁰ podobně jako iniciativa SO 36, pojmenovaná podle východní části berlínského Kreuzbergu. Iniciativu založilo v říjnu 1977 asi 10 členů komise projektu „Strategie pro Kreuzberg“ z řad běžných občanů. Koncem roku 1979 již iniciativa měla přibližně 30 až 40 aktivních členů a 50 až 100 účastníků čtvrtletních schůzek. Mezi aktivními členy byli především majitelé místních obchodů, mladí architekti a studenti.¹¹¹ Jedním z nich byl i Kuno Habermusch, student práv na Svobodné univerzitě, který působil jako redaktor novin *Südost Express* vydávaných iniciativou SO 36.¹¹² Hlavním komunikačním prostředkem iniciativy byly právě vlastní noviny spolu s letáky, ve kterých iniciativa informovala o obsazení konkrétních domů.

¹⁰⁷ Dieter Rucht, „Die Bürgerinitiativbewegung – Entwicklungsdynamik, politisch-ideologisches Spektrum und Bedeutung für die politische Kultur“, in *Großstadt und neue soziale Bewegungen*, ed. Peter Grottian a Wilfried Nelles, eds. (Basel: Birkhäuser Verlag, 1983), 62–63.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 59–60.

¹⁰⁹ *Ibid.*, 61.

¹¹⁰ *Ibid.*, 64–65.

¹¹¹ Karapin, *Protest Politics in Germany*, 79.

¹¹² Katja Iken, „Mit dem Schlagstock sozialisiert“, *Spiegel.de*, 14. prosince 2010, <http://www.spiegel.de/fotostrecke/haeuserkampf-in-kreuzberg-fotostrecke-109060.html> (staženo 3. 12. 2017).

4.2 Vznik iniciativy SO 36 a první obsazení domů v Kreuzbergu

Koncem 70. let již bydlení hledalo asi 80000 Berlíňanů, zatímco přibližně 10000 bytů zelo prázdnotou a čekalo na plánovanou demolici.¹¹³ Kvůli přetrvávajícím protestům nájemníků, členů alternativních skupin a představitelů církvi západoberlínský senát v roce 1977 zorganizoval veřejnou soutěž s názvem „Strategie pro Kreuzberg“, která měla zasaženým obyvatelům části SO 36 umožnit o průběhu její sanace spolurozhodovat. Tento projekt však kvůli většímu zastoupení městských zastupitelů nad obyvateli Kreuzbergu selhal a sanace nadále probíhala jako doposud. Přesto se však někteří z obyvatel Kreuzbergu účastníci se soutěže nadále pravidelně každý týden scházeli v jednom z místních podniků a zvolili tedy pro svou skupinu zprvu velmi příznačný název – *Stammtisch SO 36*.¹¹⁴ Brzy se však přejmenovali na občanskou iniciativu SO 36 a zároveň jako jedni z prvních poskytovali poradenství pro nájemníky. Dalším impulsem k založení iniciativy pak byla demolice budovy obsazené několika mladistvými, ačkoli měl o nutnosti jejího stržení nejprve rozhodnout správní soud. Iniciativa se skládala ze členů asi 50 skupin, které se v Kreuzbergu zasazovaly o zachování cenově dostupného bydlení.¹¹⁵ Zpočátku se iniciativa kromě nesouhlasu se západoberlínskou bytovou politikou soustředila i na pomoc obětem bytové nouze a sociálně slabším nájemníkům.¹¹⁶

O změnu bytových poměrů iniciativa SO 36 ze začátku usilovala legálními prostředky, a sice dopisy adresovanými stavební společnosti BeWoGe, organizováním tiskových konferencí či snahou řešit spory soudní cestou.¹¹⁷ Až po selhání těchto metod se členové iniciativy uchýlili k jiným činnostem, a sice k obsazení prvních domů. 2. února 1979 obsadilo asi 50 členů¹¹⁸ iniciativy po jednom bytě v ulicích Görlitzer a Lübbener Straße a v Berlíně tak odstartovala dosud největší vlna squattingu.¹¹⁹

Při obsazení prvních bytů přišla iniciativa SO 36 s novým pojmem pro označení svého jednání, a sice s tzv. „opravou obsazením“ (něm. Instandbesetzung).¹²⁰ Členové iniciativy totiž prázdné byty obsadili vybavení nástroji k jejich vylepšení, jako např.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Vasudevan, *Metropolitan Preoccupations*, 97.

¹¹⁵ Stefan Aust a Sabine Rosenblatt, eds., *Hausbesetzer: wofür sie kämpfen, wie sie leben und wie sie leben wollen* (Hamburg: Hoffmann und Campe, 1981), 35–36.

¹¹⁶ Iken, „Mit dem Schlagstock“.

¹¹⁷ Aust a Rosenblatt, *Hausbesetzer*, 36.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ „Chronik der Hausbesetzungen in Berlin“, projekt dokumentující obsazené domy v Berlíně, <http://berlin-besetzt.de/#!> (staženo 19. 6. 2017).

¹²⁰ Přeložit z němčiny lze jako „oprava obsazením“ či „Uvedení do provozu obsazením“.

tapetami či kabely elektrického vedení.¹²¹ Ve svých letácích přitom iniciativa apelovala na to, že již nechce zprostředkovávat bydlení, ale ukazovat zájemcům o byty způsoby, jakými se mohou proti současné bytové politice bránit, zejména pak obsazováním dalších prázdných bytů. Dále členové iniciativy doporučovali „vzít věci do vlastních rukou“ a nespolehat se na rozhodnutí politiků a úřadů.¹²² Přitom nezůstala stranou ani ekologie – iniciativa se stavila proti výstavbě centrálního topení za použití ropných produktů.¹²³

První západoberlínská „Instandbesetzung“ byla úspěšná a vlastníci bytů, senátu patřící společnost BeWoGe, po počátečním vyhrožování policejním zásahem uzavřela se squatterry nájemní smlouvu. Kromě toho BeWoGe splnila i jeden z dalších požadavků iniciativy SO 36, a sice pronajala asi 40 svých prázdných bytů lidem bez bydlení a svépomocným skupinám.¹²⁴

Z úspěchů iniciativy SO 36 si brzy vzali příklad i jiné skupiny či jednotlivci, což vlastníky domů a úřady přimělo k razantnějším zásahům proti squatterům – v některých případech nechali vchod domu zazdít nebo prázdné domy přenechali jednotkám americké armády, které je využívaly k výcviku zásahů při pouličních střetech.¹²⁵ Přesto – anebo možná právě proto – se o něco později v roce 1980 squatting rozmohl prakticky po celém Kreuzbergu a výjimkou nebyly ani obsazené domy v jiných částech Západního Berlína.

4.3 Vnitřní chod iniciativy SO 36 a její významní členové

Jako i jiná nová sociální hnutí se iniciativa vyznačovala minimální hierarchií a volnou organizací. Zatímco jiní členové se jejím prostřednictvím angažovali roky, jiní spíše jen přicházeli a odcházeli. Iniciativa navíc pravidelně hledala nové zájemce o účast na svých aktivitách a postrádala tak pevnou členskou základnu. Její členové se navíc nezdídko angažovali i ve Spolku SO 36 (něm. Verein SO 36), který byl založen spolkovou zemí Berlín a měl tak nájemníkům a domovníkům radit s renovacemi domů

¹²¹ Kuno Habermusch, *Die „Vernunft“ schlägt immer wieder zu!* (Berlin: [s. n.], 1981): 4, http://berlin-besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Die%20Vernunft%20schla%CC%88gt%20immer%20wieder%20zu%20%28Doku%203.2.1979%20-%202011.8.1981%29_www.archivtiger.de_web.pdf (staženo 1. 8. 2017).

¹²² Ibid., 5.

¹²³ Leták: Instandbesetzung, Berlín, 18. února 1981, projekt dokumentující obsazené domy v Berlíně, <http://berlin-besetzt.de/#!id=92> (staženo 3. 12. 2017).

¹²⁴ Jörg Klitscher, „Der Häuserkampf in Kreuzberg“, Lexikon berlínských obvodů, <http://www.luise-berlin.de/bms/bmstxt01/0106gesc.htm> (staženo 19. 6. 2017).

pod záštitou státu.¹²⁶ Členové iniciativy zpočátku pracovali rozdělení do tří skupin – v redakci *Südos Expressu*, ve skupině zaměřené na opravy domů či v poradenství pro nájemníky. Všechny skupiny se scházely každý týden a kromě toho iniciativa poskytovala i právní poradenství. Navíc se jednou týdně scházela i celá iniciativa.¹²⁷ Začátkem roku 1982 pak přibyla i skupina vyjednávající s vlastníky obsazených domů, ve které členové iniciativy úzce spolupracovali i se Spolkem SO 36. Úkolem další nové pracovní skupiny bylo navíc hledání nových vlastníků pro obsazené domy – i zde za aktivní spoluúčasti členů Spolku SO 36.¹²⁸ Co se financování činnosti iniciativy týče, většina jejích členů se v ní angažovala ve svém volném čase dobrovolně bez nároku na honorář. Členové na její chod naopak i sami přispívali. Kromě toho měla iniciativa vlastní konto pro zasilání dárcovských příspěvků. Výdělek z prodeje a inzerátů v měsíčníku *Südos Express* podle iniciativy vystačil jen na financování jeho samého.¹²⁹

Již na počátku působení se v iniciativě angažovaly osobnosti s různými pracovními zkušenostmi, které však pojil jeden cíl – zachovat původní kreuzberskou zástavbu a zasadit se o k běžným obyvatelům přívětivější bytovou politiku. Byl mezi nimi kreuzberský hostinský Gunter Nausedat, právník Raimund Thörnig či fotografové Michael Rädler a Dieter Kramer.¹³⁰ S nápadem vydávat vlastní noviny pak přišel právě Kramer, který v nich viděl příležitost vyplnit prázdné místo na trhu – ostatní kreuzberské noviny se totiž vázaly na jednotlivé politické strany a nemohly tak občany nezávisle informovat.¹³¹ Thörnig iniciativu spoluzaložil s cílem poskytovat právní poradenství nájemníkům, avšak byl zároveň i členem Spolku SO 36,¹³² který napomáhal komunikaci obyvatel s městskou správou, ale byl na rozdíl od iniciativy financován

¹²⁵ Aust a Rosenblatt, *Hausbesetzer*, 37.

¹²⁶ Karapin, *Protest Politics in Germany*, 81–2.

¹²⁷ „Wir über uns“, *Südos Express*, listopad 1979, 21, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1979_11_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹²⁸ „BI SO 36 im fünften Jahr“, *Südos Express*, květen 1982, 21, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1982_05_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹²⁹ *Ibid.*

¹³⁰ „SOE interview“, *Südos Express*, zvláštní vydání leden 1985, 4, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1985_01_extra_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹³¹ Raimund Thörnig, interview, *Südos Express*, zvláštní vydání leden 1985, 4–8, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1985_01_extra_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹³² *Ibid.*

senátem.¹³³ Koncem roku 1980 však Thörnig kvůli interním sporům v redakci z iniciativy vystoupil a nadále se angažoval již jen ve Spolku SO 36.¹³⁴ Dalším významným zakládajícím členem iniciativy byl Volker Härtig – kromě své redakční činnosti v *Südosst Expressu* platil i za jednoho z mluvčích všech západoberlínských squatterů.¹³⁵ Kromě toho se Härtig angažoval i v rámci berlínské Alternative Liste, což nezřídka vedlo ke vnitřním sporům v rámci iniciativy a redakce *Südosst Expressu*. Ostatní redaktori si totiž přáli zachovat měsíčník politicky nezávislým a obávali se, že pod Härtigovým vedením se noviny promění v platformu AL. Härtig však tato obvinění striktně odmítal.¹³⁶ Dlouhodobým přispěvatelem *Südosst Expressu* byl od samého začátku i Kuno Habermusch, který se v roce 1979 podílel na prvním obsazení a zavedení pojmu „Instandbesetzung“.¹³⁷ Habermusch v *Südosst Expressu* zahájil svou novinářskou kariéru a svými vlastními publikacemi významně přispěl ke zdokumentování západoberlínského hnutí squatterů.

Další významnou členkou iniciativy byla i Anette Schill,¹³⁸ která v obsazených domech v ulici Lausitzer Straße spoluzaložila dětské a kulturní centrum Regenbogenfabrik. Cílem jeho zakladatelů bylo vytvořit místo vhodné k bydlení, práci a soužití dětí i dospělých. Roku 1984 bylo obsazení těchto domů zlegalizováno, město Berlín je koupilo a přenechalo squatterům.¹³⁹ Schill poté pracovala v jeho vedení přes 30 let – až do své smrti.¹⁴⁰

Roku 1983 se pak k iniciativě přidal i britský fotograf Michael Hughes,¹⁴¹ který se zhlédl v kreuzberském alternativním životním stylu.¹⁴² Hughes pak pro *Südosst*

¹³³ Mulhak, „Der Instandbesetzungskonflikt“, 214.

¹³⁴ Raimund Thörnig, interview.

¹³⁵ Aust a Rosenblatt, *Hausbesetzer*, 40–41.

¹³⁶ Volker Härtig, interview, *Südosst Express*, zvláštní vydání leden 1985, 5–8, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_so_1985_01_extra_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹³⁷ „Wie alles anfing“, *Südosst Express*, únor 1989, 13–14, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_so_1989_02_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹³⁸ Tiráž, *Südosst Express*, prosinec 1980, 24, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_so_1980_12_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹³⁹ Jana Sitnick, „Wie aus Besetzern Besitzer wurden“, *Die Welt.de*, 19. června 2005, <https://www.welt.de/print-wams/article129101/Wie-aus-Besetzern-Besitzer-wurden.html> (staženo 3. 12. 2017).

¹⁴⁰ Gregor Eisenhauer, „Anette Schill (Geb. 1957)“, *Tagesspiegel.de*, 22. ledna 2015, <http://www.tagesspiegel.de/berlin/anette-schill-geb-1957/11266172.html> (staženo 3. 12. 2017).

¹⁴¹ Tiráž, *Südosst Express*, červenec a srpen 1983, 28, <http://fhxb->

Express pravidelně fotografoval veřejné dění v Kreuzbergu. V Berlíně se nakonec usadil již nastálo a jeho fotografie jsou dodnes podstatnou dokumentací života v Západním Berlíně 80. let.¹⁴³ Také v roce 1983 začal do *Südosst Expressu* přispívat tenkrát ještě začínající žurnalista Jan Gympel, dnes již známý berlínský novinář a spisovatel.¹⁴⁴ Kromě toho několik někdejších přispěvatelů *Südosst Expressu* dodnes v Berlíně působí jako architekti, mezi nimi např. Ursula Kleimeier,¹⁴⁵ která má svou kancelář přímo v Kreuzbergu,¹⁴⁶ nebo Ulrich Ferger,¹⁴⁷ jehož firma sídlí v sousedním Neuköllnu.¹⁴⁸ Lothar Kummer¹⁴⁹ pak řídí společnost *KSB Architekten + Ingenieure GmbH* se sídlem v Schönebergu, která se zabývá stavbou a renovací zejména veřejných budov po celém Berlíně.¹⁵⁰

4.4 Cíle a metody iniciativy SO 36

Iniciativa SO 36 se dožadovala především přívětivější sanace domů v Kreuzbergu, obzvláště pak jejich rekonstrukce namísto demolice. Kromě přímého obsazování domů iniciativa již od svého vzniku v říjnu 1977 informovala o svých činnostech prostřednictvím vlastních tiskovin. Nezůstala přitom jen u letáků a plakátů, ale jen pár měsíců po svém vzniku začala vydávat i vlastní noviny: měsíčník *Südosst Express*. Dočíst se v něm obyvatelé kreuzberské části SO 36 mohli zejména o rozvoji

museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express_die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1983_07_08_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁴² „Biography“, oficiální web fotografa Michaela Hughese, <http://www.hughes-photography.eu/biography/?v=928568b84963> (staženo 3. 9. 2017).

¹⁴³ Solveig Grothe, „Ein Engländer in Berlin“, *Spiegel.de*, 12. září 2013, <http://www.spiegel.de/einestages/fotograf-michael-hughes-kreuzberg-in-den-achtzigern-a-951403.html> (staženo 3. 12. 2017).

¹⁴⁴ „Leben und Wirken (hoffentlich)“, oficiální web Jana Gypmela, <http://www.gympel.info/leben-und-wirken.html> (staženo 3. 9. 2017).

¹⁴⁵ „Mieter stören... Oder auch nicht?“, *Südosst Express*, prosinec 1980, 10, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express_die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1980_12_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁴⁶ „Dipl.-Ing. Ursula Kleimeier“, Bauplanungsbüro.net, <https://www.bauplanungsbuero.net/bauplanung-dipl-ing-ursula-kleimeier-in-berlin-15996> (staženo 22. 9. 2017).

¹⁴⁷ „Mieter stören“.

¹⁴⁸ „Ulrich Ferger, Geschäftsführer der Stone Berlin GmbH“, oficiální web společnosti Stone Berlin GmbH, <http://stoneberlin.de/pages/ulrich-ferger.html> (staženo 22. 9. 2017).

¹⁴⁹ Tiráž, *Südosst Express*, prosinec 1980, 24, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express_die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1980_12_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁵⁰ „Willkommen bei KSB Architekten + Ingenieure GmbH“, oficiální web společnosti KSB Architekten + Ingenieure GmbH, <http://ksb-arching.de/> (staženo 22. 9. 2017).

města, pokračování demolic a obecně o západoberlínské městské a bytové politice. Kromě toho informoval *Südos Express* své čtenáře o proběhlých i plánovaných schůzkách nájemníků či policejních zásazích v obsazených domech. Stranou nezůstalo ani kulturní dění – noviny obsahovaly i zprávy o pouličních festivalech a jiných uměleckých a kulturních událostech alternativní scény.¹⁵¹ Hlavní komunikační metody iniciativy, jimiž tedy bylo vydávání vlastních novin a dalších tiskovin spolu s obsazováním domů, dále popíši podrobněji.

4.4.1 1977 – 1979: Předvečer vlny squattingu v Západním Berlíně

Koncem 70. let patřila iniciativa SO 36 k prvním organizacím, které upozorňovaly na problémy bytové politiky berlínského senátu. Vše začalo v ulici Sorauer Straße č. p. 28, kde se členové iniciativy pravidelně scházeli a kde také pracovali její první redaktoři. „Nulté“ číslo měsíčníku *Südos Express* vyšlo v prosinci 1977 jako pouhé osmistránkové leporelo.¹⁵² V jednom ze sloupků tu iniciativa informuje o důvodech, proč se rozhodla vydávat vlastní měsíčník. Kritizuje zejména dosavadní noviny městské části Kreuzberg *Kreuzberger Echo* a *KIZ* s tím, že jsou vázané na úřady a radnici, *KIZ* pak dokonce i na SPD. Oproti tomu *Südos Express* sází na transparentnost a vyzývá občany Kreuzbergu k aktivní účasti na vzniku novin. Jako svůj cíl pak uvádí zejména lepší informovanost o plánech na přestavbu Kreuzbergu, o kterých senát a městská čtvrť nepodávají běžným občanům dostatečné informace.¹⁵³ Dále jsou pak v čísle představena různá poradenství pro nájemníky, obzvláště pak pro cizince či sociálně slabší.¹⁵⁴ Dále iniciativa kritizuje „Zukunftsinvestitionsprogramm“ (ZIP), program spolkové vlády na investice do budoucnosti, stejně jako „Wertausgleichsprogramm“ (WAP), který měl vyrovnat sociální a ekonomické rozdíly mezi jednotlivými západoberlínskými obvody, místo toho však přispěl ke srovnání výše nájmu v chudších čtvrtích s těmi bohatšími.¹⁵⁵ ZIP měl pak v letech 1978-1980¹⁵⁶ kromě

¹⁵¹ Digitální archiv německých muzeí, „Südos Express“.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ „Warum machen wir diese Zeitung?“, *Südos Express*, prosinec 1977, 2, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1977_12_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁵⁴ „Läden der 'Strategien für Kreuzberg' stellen sich vor“, *Südos Express*, prosinec 1977, 3, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1977_12_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁵⁵ „ZIP – WAP – IBA – SfK – BeP – F&H – BeWoGe – SenBauWohn – SPD in SO36“, *Südos Express*,

financování rekonstrukce kreuzberských domů sloužit i k většímu zapojení obyvatel a architektů do utváření nové bytové politiky, avšak jimi tvořený výbor neměl takřka žádnou rozhodovací pravomoc.¹⁵⁷ Iniciativa SO 36 se tak marně snažila přes ZIP uzavřít smlouvy majitelů domů s jejich obyvateli, na jejichž potřeby by se tak bral větší ohled.¹⁵⁸

O měsíc později v lednu 1978 pak iniciativa v prvním čísle měsíčníku požaduje i lepší nakládání s veřejnými prostory, jako např. více dětských hřišť¹⁵⁹ či výstavbu parku poblíž nádraží Görlitzer Bahnhof.¹⁶⁰ Dále iniciativa popisuje svůj rozhovor s tehdejší západoberlínským starostou Dietrichem Stobbem (SPD), kterého autoři novin kritizují zejména proto, že stavbu velkých sídlišť považuje za ideální řešení i pro Kreuzberg.¹⁶¹ Projekt „Strategie pro Kreuzberg“ pak iniciativa považuje za pouhý úhybný manévr senátu, aby lidé v Kreuzbergu uvěřili, že se do jeho obnovy skutečně mohou nějak zapojit.¹⁶² Navzdory veškerým námitkám vůči západoberlínské politice se však iniciativa pokládá za apolitickou, tzn. nechce vyjadřovat požadavky určité politické skupiny.¹⁶³

Ústřední témata *Südost Expressu* pak nadále zůstávala víceméně stejná. Iniciativa SO 36 v něm informovala o menších iniciativách nájemníků a sociálních

prosinec 1977, 6, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_so_1977_12_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁵⁶ Rainer Autzen, *Stadterneuerung in Berlin, Sanierung und Zerstörung vor und neben der IBA* (Berlin: Ästhetik und Kommunikation, 1984), 42.

¹⁵⁷ Mulhak, „Der Instandbesetzungskonflikt“, 214.

¹⁵⁸ *Ibid.*, 214–215.

¹⁵⁹ „Pflegeleichter Asphalt oder kindergerechter Hof?“, *Südost Express*, leden 1978, 10, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_so_1978_01_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁶⁰ „Görlitzer Bahnhof muss Stadtpark werden!“, *Südost Express*, leden 1978, 1–2, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_so_1978_01_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁶¹ „Stobbe in Kreuzberg“, *Südost Express*, leden 1978, 5, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_so_1978_01_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁶² „Bei BeWoGe u. Senat werden Mieter nie gefragt“, *Südost Express*, leden 1978, 14, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_so_1978_01_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁶³ „Klatsch“, *Südost Express*, leden 1978, 16, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_so_1978_01_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

problémech, které se týkaly zejména rodin s dětmi, seniorů či nezaměstnanosti mladistvých. Dále se stavila proti plánům společnosti BeWoGe, která chtěla nechat strhnout další své domy navzdory odporu jejich obyvatel. Iniciativa oproti tomu usilovala o jejich pronájem za přijatelné ceny.¹⁶⁴ Kromě toho iniciativa žádala i rozumnější zacházení s veřejnými financemi – jako nevhodný příklad uváděla Nové kreuzberské centrum v oblasti Kottbusser Tor, na které daňoví poplatníci několik let přispívali podstatně vyšší částkou, než se původně očekávalo. Demolice původních domů a výstavba nového bytového komplexu totiž vedla k zadlužení nejen za stavbu původně zodpovědné firmy, ale i celého města.¹⁶⁵

Ke změnám v komunikaci iniciativy vůči veřejnosti došlo až na počátku února 1979, kdy někteří z jejích členů obsadili první byty, a sice 3. 2. 1979 v ulicích Görlitzer Straße č. p. 74 a Lübbener Straße č. p. 3. O svých činech nejdříve informovali plakátem s černobílými ilustracemi a jednoduchým sloganem - „protože se prázdné byty nepronajímají: oprava obsazením“.¹⁶⁶ Prvním obsazením domů se iniciativě SO 36 podařilo získat potřebnou pozornost. Pouhých pár dní po obsazení zorganizovala iniciativa v domě v ulici Görlitzer Straße tiskovou konferenci, které se zúčastnili novináři z několika významných berlínských deníků i rozhlasu. Kromě toho na ní promluvil i představitel berlínské stavební společnosti BeWoGe, vlastníka prázdných domů s obsazenými byty.¹⁶⁷ Ten iniciativě přislíbil pomoc při renovaci prázdných bytů a nabídl squatterům nájemní smlouvy.¹⁶⁸

¹⁶⁴ „Bürgerinitiative SO 36“, *Südost Express*, březen 1978, 9, http://fhx-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhx_b_spk_soe_1978_03_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁶⁵ „NKZ: Pleiteskandal jetzt auch in Kreuzberg“, *Südost Express*, prosinec 1978, 19, http://fhx-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhx_b_spk_soe_1978_12_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁶⁶ Plakát iniciativy SO 36: Instand(be)setzung, Berlín, 1979, Digitální archiv německých muzeí, http://fhx-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/plakate_zu_stadterneuerung_und_sozialen_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/image/fhx_b_spk_pla0177_1500px.jpg (staženo 3. 12. 2017).

¹⁶⁷ „'Instandbesetzungsaktion' im Berliner Pressespiegel“, *Südost Express*, březen 1979, 9, http://fhx-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhx_b_spk_soe_1979_03_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁶⁸ „Ohne Fleiss kein Preis“, *Südost Express*, březen 1979, 10–11, http://fhx-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhx_b_spk_soe_1979_03_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

V listopadu pak iniciativa SO 36 získala společně se Spolkem SO 36 cenu Spolkové kulturně politické společnosti (něm. Kulturpreis der Kulturpolitischen Gesellschaft)¹⁶⁹ za rok 1979, a sice za pravidelnou publikaci *Südost Expressu* a podporu obyvatel v sanačních oblastech Kreuzbergu. Výhru v podobě peněžité odměny pak iniciativa použila právě k financování *Südost Expressu*.¹⁷⁰ Navzdory počátečním úspěchům a kompromisům ze strany BeWoGe byl však konec roku 1979 v Kreuzbergu poměrně neklidný. Iniciativa vyzývala již v listopadovém čísle *Südost Expressu* k záchranně bloku 133 v ulicích Cuvrystraße a Wrangelstraße, kde činžovní domy částečně skupili soukromí investoři s úmyslem nechat je strhnout a postavit místo nich nové.¹⁷¹ Nakonec iniciativa 17. 11. 1979 bezprostředně po převzetí výše zmíněné ceny využila náhlé pozornosti médií¹⁷² a obsadila celkem čtyři byty ve třech domech v ulici Cuvrystraße (č. p. 20, 23 a 25). V informačním letáku o obsazených bytech pak členové iniciativy kritizovali přístup majitelů k domům a špatné podmínky v zimě, kdy kvůli nedostatečnému topení např. zamrzala potrubí. Obsazení bytů pak iniciativa ospravedlňovala tím, že jednání se senátem jsou příliš pomalá a že je třeba vzít situaci do vlastních rukou. Podobně jako při prvních obsazeních i zde iniciativa požadovala okamžitě uzavřít nájemní smlouvy, zachovat v domech sídlící obchody drobných podnikatelů a zastavit policejní zásahy.¹⁷³ Po počátečních úspěších již však boj za cenově dostupné bydlení začal být koncem roku 1979 velmi urputný a komplikovaný.

¹⁶⁹ Společnost založená v Hamburku funguje od roku 1976 jako sdružení občanů angažovaných v kultuře a politice. Jejím cílem je z principů demokracie vycházející kulturní politika, a to prostřednictvím finanční i jiné podpory kulturních zařízení a zprostředkovatelů. Společnost není závislá na žádné politické straně, církvi ani odborech. „Geschichte, Selbstverständnis, Aktivitäten“, oficiální web Spolkové kulturně politické společnosti, <http://www.kupoge.de/verband.html> (staženo 22. 9. 2017).

¹⁷⁰ „Kulturpreis '79 an Bürgerinitiative SO 36 und Verein SO 36“, *Südost Express*, listopad 1979, 3, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb__spk_so_1979_11_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁷¹ „Block 133 muss gerettet werden!“, *Südost Express*, listopad 1979, 16–17, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb__spk_so_1979_11_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁷² Redakce ŠHIK, *Wir wollen niemals auseinandergeh'n...* (Berlin: [s. n.], 1983): 33, http://berlin-besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Wir%20wollen%20niemals%20auseinandergehn%20-%20Selbstverwaltete%20Ha%CC%88user%20in%20Krz%20e.V.%281983%29__www.archivtiger.de__web.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁷³ Leták iniciativy SO 36: Instandbesetzung in der Cuvrystr., Berlin, 1979, Digitální archiv německých muzeí, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/flugschriften_zu_stadterneuerung_und_sozialen_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/text/fhxb__spk_flugblatt_016_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

4.4.2 1980 a později: Kreuzberg domovem squatterů

V roce 1980 už v Kreuzbergu nebyl squatting pouze občasným jevem, ale formou protestu, který se rozšířil prakticky po celé čtvrti. Obsazování domů přitom probíhalo spíše neorganizovaně, jelikož za ním stálo již větší množství iniciativ, spolků i jednotlivců. Samotná iniciativa SO 36 se tak mezi množstvím nových aktivistů dostala do pozadí, avšak nadále zůstávala činnou především prostřednictvím měsíčníku *Südost Express*, jehož popularita nadále stoupala a na jaře 1980 dosáhl jeho náklad počtu 2500 kusů na vydání.¹⁷⁴ V redakčním týmu však docházelo k častým změnám, a to hlavně kvůli snaze udržet ho nezávislým na veškerých politických stranách včetně Alternative Liste (AL).¹⁷⁵ Ústřední témata měsíčníků se přitom v průběhu 80. let příliš neměnila – kromě aktuálního vývoje bytové politiky informovala iniciativa i nadále o kulturním dění v Kreuzbergu či o ochraně životního prostředí. Navíc začátkem 80. let rozšířil *Südost Express* svou působnost i do druhé části Kreuzbergu (SO 61), a stal se tak měsíčníkem pro celý Kreuzberg.¹⁷⁶

26. 3. 1980 obsadili členové iniciativy SO 36 spolu se členy dalších iniciativ nájemníků a kreuzberské AL dům č. 48 v ulici Mariannenstr. a společně o tom také informovali pomocí letáků. Po *Samogu*, majiteli domu a senátem pověřené stavební společnosti, požadovali squatteré okamžitý pronájem prázdných bytů za příznivé ceny a jejich renovaci.¹⁷⁷ V březnu o rok později pak několik členů iniciativy spolu se skupinou odborářů a několika matkami samoživitelkami obsadilo prázdné byty a průmyslový objekt v ulici Lausitzer Straße č. p. 22 a 23. Po nutných úpravách zde pak squatteré plánovali zřídit kulturní centrum spolu s mateřskou školou a dílnami.¹⁷⁸ To se jim také podařilo – založili dodnes aktivní dětské a kulturní centrum Regenbogenfabrik.

¹⁷⁴ Tiráž, *Südost Express*, červen 1980, 24, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_so_1980_06_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁷⁵ Hans W. Korfmann, „Südost Express“, *Kreuzberger Chronik*, prosinec 2002 / leden 2003, <http://www.kreuzbergerchronik.de/chroniken/2002/dezember/geschichte.html> (staženo 3. 12. 2017).

¹⁷⁶ Ibid.

¹⁷⁷ „Instandbesetzung Mariannenstr. 48“, projekt dokumentující obsazené domy v Berlíně, <http://berlin-besetzt.de/#!id=155> (staženo 6. 7. 2017).

¹⁷⁸ „Kindergarten statt Tiefgarage“, *Südost Express*, duben 1981, 10, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_so_1981_04_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

Později se iniciativa SO 36 soustředila zejména na přístup senátu k bytové nouzi a podávala občanům kritické informace o vývoji městské a bytové politiky. V jednom ze svých letáků z roku 1984 kritizovala Mezinárodní stavební výstavu (IBA, více viz podkapitola 5.3.1) a její program opatrné obnovy města, který senát dostatečně neimplementoval. IBA podle iniciativy sloužila jako pouhá zástěrka problémů v předvolebním roce, protože senát zároveň schválil postupný růst nájmu a na rok 1985 plánoval nový program městské přestavby, který si ovšem opět zakládal na demolici staré zástavby ve prospěch nové. Na příkladech konkrétních domů iniciativa navíc odsuzuje i přístup jejich soukromých majitelů, kteří jen čekají na jejich stržení, aby pak mohli pozemek draze prodat. V neposlední řadě iniciativa v letáku varuje i před nebezpečím, že Kreuzberg dopadne stejně jako čtvrť Wedding či Schöneberg, kde činžovní domy nahradily novostavby s cenově jen špatně dostupnými byty.¹⁷⁹

4.5 Klíčové události spojené s iniciativou – demonstrace a protesty proti stávající bytové politice

Na jaře roku 1980 se doposud poklidný konflikt squatterů a vedení města začal schylovat k násilným střetům. Spolu s rostoucím počtem obsazených domů zasahovala proti squatterům stále častěji policie a v květnu došlo k zatčení prvních squatterů, a sice kvůli krádeži elektrického proudu.¹⁸⁰ Zároveň se začalo spekulovat o možném napojení squatterů na teroristické organizace.¹⁸¹ V obavách z dalšího vyhrocení konfliktu vyzvali členové kreuzberské Alternative Liste ostatní politické strany a policii k otevřené diskusi se squattery. 25. 10. 1980 se tak pod záštitou iniciativy SO 36 konala tisková konference, na které členové CDU a SPD diskutovali se zástupci zasažených obyvatel o možnostech řešení bytové krize. Nejdůležitější činitelé v této oblasti, senátor pro stavbu a bydlení Harry Ristock (SPD) ani senátor pro vnitřní záležitosti Peter Ulrich (SPD) se však konference nezúčastnili.¹⁸²

¹⁷⁹ Leták iniciativy SO 36: Es reicht! Schluss mit der Show!, Berlín, 1984, Digitální archiv německých muzeí, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/flugschriften_zu_stadterneuerung_und_sozialen_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/text/fhxb_spk_flugblatt_075_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁸⁰ Suttner, „Beton brennt“, 127.

¹⁸¹ Tomasz Kurianowicz, „Die Stadt, so wie sie war“, *Die Zeit.de*, 23. května 2017, <http://www.zeit.de/2017/22/hausbesetzer-barbara-kai-sichtermann-das-ist-unser-haus> (staženo 3. 12. 2017).

¹⁸² „Wohnungsnot und Häuserleerstand“, *Südost Express*, listopad 1980, 17, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/s

Po těchto nezdařených pokusech o kompromis s městskou správou došlo 12. 12. 1980 k „Bitvě na nábřeží Fraenkelufer“,¹⁸³ významnému mezníku v průběhu západoberlínské vlny squattingu. Policie zde totiž zabránila obsazení jednoho z domů, načež se mezi squatterry rozšířily zvěsti, že chce vyklidit i domy již obsazené. Squatterři následně začali v ulici stavět barikády ve snaze ubránit domy před policií, což vyústilo v její zásah za použití slzného plynu s cílem squatterry z domů vyhnat. Ti poté začali rabovat supermarkety a banky v okolí Kottbuser Tor, kvůli čemuž jich pak policie zatkla hned několik desítek.¹⁸⁴

Odpověď veřejnosti přišla 20. 12. v podobě demonstrace před vazební věznicí v Moabitu, kde byli někteří ze squatterů drženi.¹⁸⁵ Mluvčí z řad AL, iniciativy SO 36 a rady squatterů požadovali odstoupení senátorů Ristocka a Ulricha stejně jako policejního prezidenta Hübnera. Dalšími požadavky bylo zastavení policejních zásahů, změny v bytové politice týkající se původní zástavby a v první řadě propuštění uvězněných squatterů.¹⁸⁶

Po neklidných Vánocích 1980 se squatting z Kreuzbergu pomalu rozšířil i do jiných částí Západního Berlína, zejména pak do Schönebergu, Charlottenburgu, Moabitu, Neuköllnu a Weddingu,¹⁸⁷ policie však na pokyn senátu nadále zůstávala nekompromisní. 25. 6. 1981 proto iniciativa SO 36 spolu s radami squatterů a členy AL svolala velkou demonstraci před radnici ve čtvrti Schöneberg. I tentokrát žádalo asi 12000 demonstrantů amnestii pro uvězněné squatterry a změnu kursu bytové politiky. Ačkoli policie demonstranty za použití slzného plynu rozehnala,¹⁸⁸ rozhodl se senát ze strachu z dalších podobných akcí přistoupit na určité změny. Senát přislíbil svou podporu uzavírání nájemních smluv mezi majiteli a squatterry, jejichž důvěru již však mezitím ztratil. Aktivisté následně 12. 7. uspořádali pochod vilovou čtvrtí Grunewald s mottem „Demonstranti navštěvují spekulanty“.¹⁸⁹

tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1980_11_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁸³ Něm. Schlacht am Fraenkelufer.

¹⁸⁴ „Die Schlacht am Fraenkelufer“, *Taz.de*, 16. prosince 2005, <http://www.taz.de/!501690/> (staženo 3. 12. 2017).

¹⁸⁵ „Demo zum Knast in Moabit“, projekt dokumentující obsazené domy v Berlíně, <http://berlin-besetzt.de/#!/id=802> (staženo 14. 7. 2017).

¹⁸⁶ „10.000 demonstrieren gegen Wohnungsnot und Verhaftungen“, *Spandauer Volksblatt*, 21. prosince 1980, <http://archiv.squat.net/berlin/12.12.80/4/91.html> (staženo 3. 12. 2017).

¹⁸⁷ Vasudevan, *Metropolitan Preoccupations*, 108.

¹⁸⁸ „Demo 'Sturm auf das Rathaus““, projekt dokumentující obsazené domy v Berlíně, <http://berlin-besetzt.de/#!/id=762> (staženo 14. 7. 2017).

¹⁸⁹ „Sonntagsspaziergang 'Die Demonstranten besuchen die Spekulanten““, projekt dokumentující obsazené domy v Berlíně, <http://berlin-besetzt.de/#!/id=665> (staženo 14. 7. 2017).

V létě 1981 pak začalo být celé squatterské hnutí čím dál více rozštěpené hlavně co se týče otázky použití násilí a vyjednávání se senátem. To bylo očividné zejména během několikátýdenního kongresu TUWAT (něm. hovorově „Dělej něco“) na přelomu srpna a září 1981. Ačkoli bylo cílem TUWAT přispět k opětovnému sjednocení v rámci rozdílných skupin squatterů, přispěl nakonec spíše k legitimaci násilných činů a následně i k úpadku celého hnutí.¹⁹⁰ Na rozdíl od kongresu TUNIX v roce 1978, kde se členové alternativní scény vymezili vůči násilí a terorismu především ze strany RAF, se na TUWAT diskutovalo o situacích, kdy je použití násilí oprávněné či dokonce nezbytné.¹⁹¹

Závěr TUWAT poznamenalo nařízení senátora pro vnitřní záležitosti Heinricha Lummera (CDU) o policejním vyklizení obsazených domů, neopustí-li je jejich obyvatelé dobrovolně.¹⁹² Ti tak ve většině případů neučinili a 22. 9. 1981 začali „své“ příbytky opět pomocí pouličních barikád bránit. Během chaosu, kdy se je policie pokoušela rozehnat, srazil autobus v Schönebergu 18letého Klause-Jürgena Rattaye, který následkem zranění zemřel.¹⁹³ Na uctění jeho památky se ještě tentýž den konal smuteční pochod.¹⁹⁴ Primátor Richard von Weizsäcker však nadále hájil nucená vyklizení domů jako jeden z nejúčinnějších prostředků vůči přetrvávající krizi.¹⁹⁵ Vyzval vedení města k „Rozhovoru o cestách k vnitřnímu míru“, jehož se však odmítli zúčastnit členové AL spolu s některými zástupci církví, a to proto, že běžní občané k debatě opět nebyli přizváni.¹⁹⁶ V senátu pod vedením CDU navíc nadále přetrvávaly spory ohledně vhodného řešení situace. Zatímco von Weizsäcker byl pro cestu dialogu, senátor Lummer viděl v nuceném vyklizení domů nástroj k vnitřnímu rozpolcení a následnému uklidnění celého hnutí.¹⁹⁷ Souběžně s oficiálními jednáními a neshodami v senátu se pak 27. 9. opět pod záštitou iniciativy SO 36, rady squatterů a členů AL konala velká demonstrace, na které protestanti kromě změny bytové politiky požadovali i odstoupení Lummera.¹⁹⁸

¹⁹⁰ Vasudevan, *Metropolitan Preoccupations*, 123–5.

¹⁹¹ Sedlmaier, *Consumption and Violence*, 231.

¹⁹² „Hausbesetzungen in West-Berlin: Die 'Berliner Linie', Teil 6“, Materialien zur Analyse von Opposition, http://www.mao-projekt.de/BRD/BER/MIE/Berlin_Hausbesetzungen_Berliner_Linie_06.shtml (staženo 15. 8. 2017).

¹⁹³ „Chronik der Hausbesetzungen“.

¹⁹⁴ Ibid.

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ Suttner, „Beton brennt“, 173.

¹⁹⁷ „Berlin: Lummer läßt räumen“, *Der Spiegel*, 28. září 1981, <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-14333100.html> (staženo 3. 12. 2017).

¹⁹⁸ Leták: Lummer muß weg!, Berlín, září 1981, Digitální archiv německých muzeí, <http://fhxb->

Kongres TUWAT spolu se smrtí Rattaye tak do jisté míry předznamenalý pád celé západoberlínské vlny squattingu kvůli prohloubení rozkolu mezi „autonomními“ radikály, jejichž činnost byla stále častěji kriminalizována, a squatterry soustředícími se spíše na svépomoc,¹⁹⁹ jako byli např. i členové iniciativy SO 36. Kromě toho došlo i k urychlení jednání ze strany vedení města, které začalo intenzivněji spolupracovat s představiteli IBA, za jejichž pomoci se o několik let později podařilo dosavadní průběh sanace zvrátit.

Iniciativa SO 36 představovala klíčovou skupinu v boji proti neohledupné bytové politice zejména v začátcích rozmachu squattingu, a sice proto, že ho prezentovala jako jeden z možných způsobů řešení situace a zároveň jím také vzbudila dostatečnou pozornost veřejnosti i médií. Počátkem 80. let iniciativa nadále spoluorganizovala různé protestní akce a především dál pravidelně vydávala vlastní měsíčník *Südosst Express*, díky kterému obyvatelé Kreuzbergu zevrubně informovala o událostech ve čtvrti včetně vývoje městské a bytové politiky.

4.6 Squatting pohledem dobových médií

Výběr novinových článků pro tuto část práce omezila jejich špatná online dostupnost. Jako celostátní média jsem proto zvolila týdeníky *Die Zeit* a *Der Spiegel*, jejichž bezplatné digitální archivy sahají na rozdíl od jiných významnějších celoněmeckých médií až do přelomu 70. a 80. let. Co se berlínských deníků týče, převzala jsem většinu článků z publikace Kuna Habermusche, protože taktéž nebyly dostupné online. Habermusch ve svém díle otiskl články hned několika berlínských deníků, což přes omezené možnosti vlastní rešerše přispívá k objektivitě mé stručné mediální analýzy.

Do roku 1980 o událostech v Kreuzbergu pojednávala spíše jen západoberlínská média. Deník *Tagesspiegel* informoval již o prvních obsazeních bytů iniciativou SO 36 a zmínil se i o udělení ceny Spolkové kulturně politické společnosti za měsíčník *Südosst Express*.²⁰⁰ Bulvární noviny *Berliner Tageszeitung* popisovaly squatterry jako radikály, kteří úmyslně ničí okolní majetek, jako např. osobní automobily a obchody a nemají

museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/flugschriften_zu_stadterneuerung_und_sozialen_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/text/fhxb_spk_flugblatt_249_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

¹⁹⁹ Vasudevan, *Metropolitan Preoccupations*, 128.

²⁰⁰ „Vor ihrer Ehrung besetzten die Preisträger drei leere Wohnungen“, *Der Tagesspiegel*, 27. listopadu

zájem na řešení bytové situace cestou dialogu.²⁰¹ Na výhrůžky bojovnějšího křídla squatterů pak tento deník reagoval jejich přirovnáním k levicovým teroristům.²⁰² O „Bitvě na nábřeží Fraenkelufer“ se i konzervativní deník *Berliner Morgenpost* vyjadřoval jako o „válce“ vyvolané „bláznivými“ squatterry.²⁰³ Kromě toho také ocenil policisty za jejich mimořádné nasazení a upozorňoval na počet zraněných policistů.²⁰⁴ Oproti tomu alternativní a liberální²⁰⁵ berlínský deník *Die Tageszeitung* spíše kritizoval zbytečnou brutalitu policie při zásahu vůči squatterům²⁰⁶ a pokládal za nutné na nesprávné jednání senátů upozorňovat i nelegálními prostředky.²⁰⁷

Pozornost celostátních médií si pak berlínské hnutí squatterů získalo hlavně až v souvislosti s událostmi roku 1981, a sice demonstrací před radnicí Schöneberg a smrtí mladého Rattaye při nuceném vyklizení obsazených domů. Bulvární deník *Bild* se v návaznosti na první zmiňovanou událost o squatterech vyjadřoval hlavně v souvislosti se škodami napáchanými na veřejném i privátním majetku a podobně jako berlínské bulvární a konzervativní deníky je označoval za radikály.²⁰⁸ Levicově liberální týdeník *Die Zeit* pak v souvislosti se smrtí Rattaye kritizoval zásah policie spolu s jednáním

1979.

²⁰¹ Lang, *Mythos Kreuzberg*, 132–3.

²⁰² „Wie lange läßt Berlin sich das noch gefallen?“, *Berliner Tageszeitung*, 6. srpna 1981.

²⁰³ „Die Weihnachtsfeier hatte gerade begonnen – da flogen die ersten Pflastersteine“, *Berliner Morgenpost*, [s. a.], převzato z: *Die „Vernunft“ schlägt immer wieder zu!*, ed. Kuno Habermusch (Berlin: [s. n.], 1981), 13, http://berlin-besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Die%20Vernunft%20schla%CC%88gt%20immer%20wieder%20zu%20%28Doku%203.2.1979%20-%2011.8.1981%29_www.archivtiger.de_web.pdf (staženo 1. 8. 2017).

²⁰⁴ „Bei Krawallen 499 verletzte Polizisten“, *Berliner Morgenpost*, [s. a.], převzato z: *Die „Vernunft“ schlägt immer wieder zu!*, ed. Kuno Habermusch (Berlin: [s. n.], 1981), 40, http://berlin-besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Die%20Vernunft%20schla%CC%88gt%20immer%20wieder%20zu%20%28Doku%203.2.1979%20-%2011.8.1981%29_www.archivtiger.de_web.pdf (staženo 1. 8. 2017).

²⁰⁵ Deník vznikl v souvislosti s kongresem Tunix, který platí za místo vzniku berlínských alternativních hnutí. „Tunix-Kongress an der TU 27.-29.1.1978“, oficiální web města Berlín, <https://www.berlin.de/ba-charlottenburg-wilmersdorf/ueber-den-bezirk/geschichte/chronik/artikel.232434.php> (staženo 19.10. 2017).

²⁰⁶ „Kreuzberg lebt lebt“, *Die Tageszeitung*, [s. a.], převzato z: *Die „Vernunft“ schlägt immer wieder zu!*, ed. Kuno Habermusch (Berlin: [s. n.], 1981), 13, http://berlin-besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Die%20Vernunft%20schla%CC%88gt%20immer%20wieder%20zu%20%28Doku%203.2.1979%20-%2011.8.1981%29_www.archivtiger.de_web.pdf (staženo 1. 8. 2017).

²⁰⁷ Imma Harms, „Steine werfen ist notwendig“, *Die Tageszeitung*, [s. a.], převzato z: *Die „Vernunft“ schlägt immer wieder zu!*, ed. Kuno Habermusch (Berlin: [s. n.], 1981), 39, http://berlin-besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Die%20Vernunft%20schla%CC%88gt%20immer%20wieder%20zu%20%28Doku%203.2.1979%20-%2011.8.1981%29_www.archivtiger.de_web.pdf (staženo 1. 8. 2017).

²⁰⁸ „Feuer, Blut, Plünderungen“, titulní strana deníku *Bild*, [s. a.], převzato z: *Die „Vernunft“ schlägt immer wieder zu!*, ed. Kuno Habermusch (Berlin: [s. n.], 1981), 33, http://berlin-besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Die%20Vernunft%20schla%CC%88gt%20immer%20wieder%20zu%20%28Doku%203.2.1979%20-%2011.8.1981%29_www.archivtiger.de_web.pdf (staženo 1.

nezávislé komise, která měla prošetřit příčinu jeho smrti.²⁰⁹ Týdeník *Der Spiegel* pak vyjádřil nesouhlas s nekonzistentní politikou CDU vůči squatterům.²¹⁰ *Die Zeit*, který se zejména v průběhu roku 1981 věnoval problematice squattingu v Západním Berlíně pravidelně, navíc striktně oponoval spekulacím ze strany CDU (a převážně CSU) o možném napojení squatterů na teroristické skupiny.²¹¹ *Der Spiegel* zastával obdobnou pozici, ale oproti *Die Zeit* nahlížel na problém squattingu spíše obecně v celoněmeckém či dokonce celoevropském kontextu.²¹² Obecně lze říci, že zatímco liberální a levicovější média squatterům stranila, vnímal je bulvární a konzervativní tisk spíše jako narušitele veřejného pořádku a konfliktní jedince, a to jak na úrovni berlínské, tak i spolkové.

5. Vliv kreuzberských squatterů na městskou politiku Západního Berlína

K prvním obsazením domů došlo za vlády již postupně slábnoucí SPD. Senát pod vedením Dietricha Stobbeho volil jako hlavní strategii proti narůstajícímu počtu squatů hlavně jejich nucená vyklizení za pomoci policie. Ta se však ukázala být neúčinná a v roce 1981 navíc vyšla najevo tzv. Garského aféra, kdy Stobbeho vláda poskytla ručení berlínskému architektu Dietrichu Garskému, který koncem 70. let plánoval stavbu nemovitostí v Saúdské Arábii. Koncem roku 1980 však Garského firma zkrachovala, což finančně značně poznamenalo Berlín jako jejího významného ručitele. Následkem skandálu byl Stobbe nucen odstoupit z funkce primátora, v níž jej nahradil na dlouhou dobu poslední zástupce z řad SPD – Hans-Jochen Vogel. Ten byl proslulý jako úspěšný komunální politik z Mnichova, a tak do něj berlínská SPD vkládala velké naděje na vyřešení bytové krize a následné zlepšení reputace strany.²¹³ Vogel skutečně nechtěl opakovat chyby svých předchůdců a přišel s novým nařízením, a sice tzv.

8. 2017).

²⁰⁹ Joachim Nawrocki, „Rattays Tod bleibt ungeklärt“, *Die Zeit*, 29. ledna 1982, <http://www.zeit.de/1982/05/rattays-tod-bleibt-ungeklaert> (staženo 3. 12. 2017).

²¹⁰ „Lummer läßt räumen.“

²¹¹ Carl-Christian Kaiser, „Kaum ein Terrorist dabei“, *Die Zeit*, 20. března 1981, <http://www.zeit.de/1981/13/kaum-ein-terrorist-dabei/komplettansicht> (staženo 3. 12. 2017).

²¹² „Deutschland ist krank“, *Der Spiegel*, 23. března 1981, <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-14320896.html> (staženo 3. 12. 2017).

²¹³ Bernd Sonnewald a Jürgen Raabe-Zimmermann, *Die "Berliner Linie" und die Hausbesetzer-Szene* (Berlin: Berlin Verlag, 1983), 59–60.

Berlínskou linií rozumu (něm. Berliner Linie der Vernunft), která měla zamezit příliš častým policejním zásahům ve squatech (více viz podkapitola 5.1).²¹⁴

Berlínská linie, která měla zabránit novým obsazením a nenásilně pozvolna legalizovat již déle trvající obsazení, se stala výchozím bodem pro řešení krize i z pohledu CDU, která v květnu 1981 zvítězila ve volbách do senátu. Nový primátor von Weizsäcker na ni navázal a přestože první měsíce jeho vlády poznamenala násilná demonstrace spolu se smrtí Rattaye, byl postupem času stále otevřenější vůči různým způsobům legalizace obsazených domů. Nejpozději do roku 1984 došlo po stabilizaci situace k legalizaci či vyklizení většiny squatů.

5.1 Berlínská linie a přístup SPD ke squatterům

Berlínská SPD, jež měla jako první za úkol potýkat se s nečekaným vznikem squatterského hnutí, čelila na přelomu 70. a 80. let značnému oslabení především ze strany CDU a nově vzniklé AL. Předzvěsti jejího postupného pádu byly již volby do senátu v březnu 1979, po kterých se jí sice ještě podařilo sestavit vládu spolu s FDP, ale více hlasů již získala CDU a voleb se navíc poprvé zúčastnila i AL.²¹⁵ Nový senát pak zpočátku kvůli složení celého hnutí nevnímal squatting jako závažný berlínský problém – squatteři pocházeli spíše z jiných částí SRN než z Berlína a současně se mnohá jiná evropská města potýkala s podobnými nesnázemi.²¹⁶ Celkově lze politiku SPD vůči squatterům v tomto období charakterizovat jako velmi nejednoznačnou – pokusy se squattery diskutovat provázela snaha o policejní řešení situace, které nezřídka připomínalo protiteroristické akce.²¹⁷ Odnětí svobody některým squatterům navíc počátkem roku 1981 vedlo k rostoucí solidaritě části hnutí s rovněž uvězněnými členy RAF.²¹⁸ Od „Bitvy na Fraenkelufer“ 12. 12. 1980, kdy se policie snažila násilně zabránit obsazení jednoho z domů, se Stobbého senát jevil jako neschopný i široké veřejnosti.²¹⁹ Nakonec však Stobbého vláda padla kvůli Garského aféře, kdy spolu s ním muselo odstoupit i několik senátorů.²²⁰

²¹⁴ Suttner, „*Beton brennt*“, 161.

²¹⁵ Horst W. Schmollinger, „Die Wahl zum Berliner Abgeordnetenhaus vom 10. Mai 1981: Einbruch der Sozialliberalen“, *Zeitschrift für Parlamentsfragen* 14, č. 1 (1983): 38, <http://www.jstor.org/stable/24218552> (staženo 1. 10. 2017).

²¹⁶ Suttner, „*Beton brennt*“, 139.

²¹⁷ Schmollinger, „Die Wahl“, 41.

²¹⁸ Ibid., 40–41.

²¹⁹ Sonnwald a Raabe-Zimmermann, *Die "Berliner Linie"*, 58.

²²⁰ Schmollinger, „Die Wahl“, 39.

23. ledna 1981 tedy senát zvolil na dlouhou dobu posledního primátora z řad SPD – Hanse-Jochena Vogela.²²¹ Navzdory nepříznivé situaci při nástupu do úřadu proběhla volba senátorů klidně a Vogel se, tuše, že nové volby na sebe nenechají dlouho čekat, pokusil o pokud možno co nejefektivnějšímu řešení konfliktu města se squatterry za krátké časové období.²²² Navzdory takřka každodenní kritice senátu médii nehledal řešení jednoduchá a kritizoval svou SPD za opomíjení příčin problému.²²³ V březnu 1981 pak zveřejnil již zmíněnou novou směrnici, tzv. Berlínskou linii, podle níž měla policie obsazené domy vyklidit jen za podmínky, že jejich majitel podal na squatterry trestní oznámení a současně se zavázal k postupné rekonstrukci svého domu.²²⁴ Bezprostředním důsledkem Berlínské linie byl nárůst počtu obsazených domů a také větší sklony k militantnosti mezi squatterry, což Vogelovi kritici zprvu vnímali jako selhání jeho konceptu.²²⁵ Ve skutečnosti však radikalizace části squatterů předznamenala pozvolný zánik hnutí, neboť se ještě více štěpilo a vzdalovalo původním požadavkům squatterů, kteří chtěli obsazené domy vlastnoručně opravit, jako např. iniciativa SO 36. Zároveň vedla Berlínská linie k větší nedůvěře squatterů k vedení města i k sobě navzájem – zejména ti radikálnější nevěřili, že náhlý nárůst tolerance vůči jejím akcím se neobejde bez následného přitvrzení opatření. S nepřátelstostí ze strany militantnějších squatterů se osobně setkal i Volker Härtig z iniciativy SO 36, a sice proto, že zrovna nebydlel v obsazeném domě.²²⁶

5.2 Volby do senátu 1981 a vztah CDU ke squatterům

K novým volbám se začalo schylovat již při nástupu Vogela na post primátora – AL a zejména CDU zorganizovaly akce na podpis petice za vyhlášení nových voleb.²²⁷ Ty byly nakonec naplánovány na 10. 5. 1981. Hlavním tématem volební kampaně byla městská a bytová politika a Vogelovým soupeřem se stal Richard von Weizsäcker (CDU). Zatímco CDU stavila svou kampaň na kritice SPD, prezentovala se AL jako zástupce občanských iniciativ a chybnou bytovou politikou zasažených obyvatel.²²⁸ Sympatie jí prostřednictvím *Südos Expressu* dala najevo i přímo iniciativa SO 36, jakkoli

²²¹ Sonnewald a Raabe-Zimmermann, *Die "Berliner Linie"*, 59.

²²² *Ibid.*, 61–2.

²²³ *Ibid.*, 64.

²²⁴ Suttner, „*Beton brennt*“, 161.

²²⁵ Sonnewald a Raabe-Zimmermann, *Die "Berliner Linie"*, 70.

²²⁶ *Ibid.*, 81–82.

²²⁷ Schmollinger, „*Die Wahl*“, 42.

se snažila být apolitická.²²⁹ Ve volbách nakonec se 48 % hlasů zvítězila CDU a úspěch slavila i AL, která se poprvé dostala do berlínského senátu.²³⁰ Volby byly naopak zklamáním pro SPD, které připravila o hlasy jak AL v tradičně dělnických čtvrtích včetně Kreuzbergu, tak CDU v obvodech s nízkým podílem cizinců.²³¹ Kreuzbergu se dokonce dopřálo prvního „zeleného“ (tehdy ještě AL) radního pro stavbu a bydlení v Evropě – stal se jím Werner Orlowsky, drogist, který se angažoval za lepší podmínky drobných podnikatelů v sanačních oblastech čtvrti.²³²

Po volbách bylo pro nového primátora von Weizsäckera poměrně náročné sestavit novou vládu – Vogel totiž ihned oznámil, že SPD půjde do opozice, a jediného možného koaličního partnera pro CDU tak představovala FDP. Předsednictvo západoberlínské FDP však bylo proti a na koalici přistoupilo až na popud spolkového předsedy strany.²³³ Začátky von Weizsäckerovy vlády tak zdaleka nebyly jednoduché jak kvůli stranickým konstelacím, tak kvůli eskalaci squatterského hnutí spolu se smrtí Rattaye, který zemřel během tiskové konference senátora pro vnitřní záležitosti Lummera (CDU) v jednom z prázdných domů. Smuteční pochod se tenkrát nekonal jen v Západním Berlíně, ale i v jiných městech SRN.²³⁴

Přístup CDU ke squatterům se pak zejména v počátcích von Weizsäckerovy vlády příliš nelišil od SPD – příčiny vlny squattingu hledala nová vláda buď v jiných částech SRN, anebo celý problém nadále zlehčovala. Lummer se o nelepšící se situaci vyjadřoval jako o „nevyžádaném přistěhování vandalů“.²³⁵ CDU se také dál držela Vogelovy Berlínské linie, avšak nucená vyklízení a prohledávání domů zejména kvůli krádeži energií byly za její vlády častější, a kromě toho nechtěla trpět vznik žádných nových squatů.²³⁶ To bylo v souladu s Lummerovým prohlášením, že senát má vlastníkům garantovat práva na užití majetku.²³⁷

²²⁸ Ibid., 43.

²²⁹ „Was wählen Kreuzberger?“, *Südos Express*, květen 1981, 4, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1981_05_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

²³⁰ Schmollinger, „Die Wahl“, 44.

²³¹ Ibid., 50.

²³² Thomas Loy, „Werner Orlowsky: Kreuzberger Legende“, *Tagesspiegel.de*, 8. března 2008, <http://www.tagesspiegel.de/berlin/werner-orlowsky-kreuzberger-legende/1205894.html> (staženo 3. 12. 2017).

²³³ Schmollinger, „Die Wahl“, 51–52.

²³⁴ Mulhak, „Der Instandbesetzungskonflikt“, 243.

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Suttner, „Beton brennt“, 169.

²³⁷ Mulhak, „Der Instandbesetzungskonflikt“, 238–239.

Kromě dodržování těchto již svým předchůdcem zavedených zásad inicioval von Weizsäcker bezprostředně po svém zvolení přezkumnou komisi (něm. Enquete-Kommission) spolkového sněmu, která se zabývala příčinami a možnými řešeními protestu mladistvých.²³⁸ Popudem k radikálnější změně dosavadní městské a bytové politiky se však stalo až vyslovení nedůvěry Lummerovi na podzim 1981, které otřáslo doposud stabilním von Weizsäckerovým senátem. SPD se chtěla vymezit vůči Lummerově ke squatterům neúprosné politice a podařilo se jí tak prosadit přechodně zastavit veškerá vyklizení squatů až do přelomu března a dubna 1982.²³⁹ V zimě již senát s občanskými iniciativami a squattery úspěšně vyjednával o podmínkách legalizace obsazených domů – jim nabídnuté nájemní smlouvy spolu s příslibem finančních příspěvků na jejich opravu znamenaly postupný konec tříletých sporů o západoberlínské nemovitosti.²⁴⁰ Potíží však zůstávaly domy obsazené squattery, kteří se senátem nadále odmítali vyjednávat. Zatímco Lummer je neustále označoval za kriminálníky, nabídl i jim senátor pro stavbu a bydlení Rastemborski (CDU) možnosti řešení. Již o Velikonocích 1982 tak senátu patřící stavební společnosti uzavřely nájemní smlouvy se squattery v téměř 40 bytech.²⁴¹ K poslednímu zpomalení procesu legalizace squatů pak došlo v létě téhož roku v souvislosti s návštěvou amerického prezidenta Ronalda Reagana v Západním Berlíně. Některé obsazené domy se totiž staly informačními centry současně probíhajících protestů vůči NATO a opět je prohledávala policie.²⁴²

Ačkoli hned několik opatření týkajících se squattingu za von Weizsäckerovy vlády iniciovala SPD, platí von Weizsäcker nezřídka za primátora, kterému se po několika letech navzdory neshodám mezi vlastními senátory podařilo úspěšně vyřešit západoberlínskou bytovou nouzi a s ní spojené spory o prázdné domy. Počet obsazených domů byl za jeho sotva tříletou vládu totiž zredukován o přibližně 80 % (ze 167 na 29)²⁴³ - asi třetina z nich byla vyklizena, další třetinu koupili sami squatteři a ti zbývající většinou obdrželi nájemní smlouvy.²⁴⁴ Do té doby panující krizi dále

²³⁸ Suttner, „*Beton brennt*“, 165.

²³⁹ Ibid., 174.

²⁴⁰ Ibid., 175.

²⁴¹ Ibid., 176.

²⁴² Ibid., 177–178.

²⁴³ Harald Steffahn, *Richard von Weizsäcker* (Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, 1991), 91.

²⁴⁴ François aus dem Kerngehäuse [pseud.], „Kiezgeschichte: das Kerngehäuse, das Haus im Blockkern – 133“, *Bizim-kiez.de* (blog), 7. listopadu 2015, <https://www.bizim-kiez.de/blog/2015/11/07/das-kerngehaeuse-das-haus-im-blockkern/> (staženo 3. 12. 2017).

zažehalo asi 40000 nových bytů.²⁴⁵ Von Weizsäckerovo působení v Západním Berlíně se setkalo s pozitivní odezvou i ze strany deníků, které obvykle stranily spíše squatterům.²⁴⁶

5.3 Legalizace obsazených domů a městská obnova

Vzhledem k tomu, že se berlínský senát i kvůli rozdílným vlastníkům nemovitostí neshodl na celkovém řešení pro všechny squaty, lišily se způsoby jejich legalizace často dům od domu. Samotné legalizaci často předcházela vznik tzv. patronství (něm. Patenschaft), kdy vlivné fyzické či právnické osoby finančně podporovaly určité squaty a často fungovaly i jako prostředníci mezi squatterey a senátem. Patroni pak nejčastěji pocházeli z řad církví, odborů či vědy. Bylo mezi nimi i několik známých umělců jako např. Günter Grass. Tato podpora ze strany prominentních osob významně přispěla ke zlepšení reputace squatterů v široké veřejnosti.²⁴⁷

Nové koncepty vlastnictví domů pak většinou pojal požadavek přímého zapojení jejich obyvatel do rozhodování o důležitých přestavbách. Prvním nositelem na tomto principu založené obnovy města se stala společnost *Netzbau GmbH*, kterou tvořily fyzické osoby, jež byly zároveň majoritními akcionáři obsazených domů. V dozorčí radě společnosti byli přítomni z poloviny zastoupeni i obyvatelé domů a koordinaci stavebních prací usnadňovaly kanceláře v jednotlivých obytných blocích. Do srpna 1983 tak společnost *Netzbau* (později *Stattbau*) legalizovala squaty ve 45 domech.²⁴⁸

O poznání komplikovanější byl proces legalizace squatů v domech vlastněných stavební společností *Neue Heimat*. Ta nabídla squatterům v 29 svých domech možnost založit společenství vlastníků až v červnu 1982 na popud Německého svazu odborů (DGB). Zatímco squatterři v těchto domech požadovali převod těchto nemovitostí do jednoho společenství vlastníků, usilovalo vedení *Neue Heimat* o individuální koncepty vlastnictví pro každý dům zvlášť a nejprve souhlasilo s legalizací squatů pouze v 10 ze svých domů. Po několikaměsíčním vyjednávání se squatterey, odboráři a patrony domů

²⁴⁵ Steffahn, *Richard von Weizsäcker*, 94.

²⁴⁶ Např. Brigitte Grunert, „Ein ganzer Staatsmann für eine halbe Stadt“, *Tagesspiegel.de*, 15. dubna 2010, <http://www.tagesspiegel.de/berlin/richard-von-weizsaecker-ein-ganzer-staatsmann-fuer-eine-halbe-stadt/1790942.html> (staženo 3. 12. 2017).

²⁴⁷ Kreis, „Heimwerken als Protest“.

²⁴⁸ Suttner, „Beton brennt“, 178.

nakonec společnost v únoru 1982 souhlasila s převedením 26 domů do požadovaného společenství vlastníků.²⁴⁹

S vlastními návrhy na legalizaci přicházeli často i squatteři či občanští aktivisté sami a významnou roli mezi nimi hrála i iniciativa SO 36. Po několikaleté diskusi zveřejnila v létě 1981 svůj vlastní koncept sanace a vlastnictví obsazených domů, podle kterého by dům převzali jeho obyvatelé formou dědičného nájmu (něm. Erbpacht). Následně by pak vznikly spolky, pomocí nichž by nájemníci své domy sami spravovali. Tyto spolky by se poté sloučily ve společenství vlastníků v rámci jednotlivých bloků nebo ulic, které by pak z pověření spolků řešili významnější finanční a technické záležitosti domů. Cílem tohoto konceptu pak byl co největší ohled na potřeby a zájmy samotných obyvatel domů.²⁵⁰

Iniciativu SO 36 při hledání nových možností legalizace squatů podpořil i Spolek SO 36 spolu s několika menšími spolky v obsazených domech a o rok později v červenci 1982 společně založili S.H.i.K. - Samosprávné domy v Kreuzbergu (něm. Selbstverwaltete Häuser in Kreuzberg). S.H.i.K. se skládal pouze z právnických osob – spolků jednotlivých obsazených domů. Členy představenstva a dozorčí rady pak byli obyvatelé domů pověřeni jejich spolky.²⁵¹ Dále měl S.H.i.K. fungovat na bázi rozhodování „zdola“, tedy přímých obyvatel domů, kteří měli domy i sami spravovat. Rekonstrukce měla proběhnout co nejúsporněji a vnitřní organizace společenství měla zůstat jednoduchá a přehledná. A zatímco vlastnická práva zůstávala S.H.i.K., dispoziční práva měli výhradně obyvatelé členských domů.²⁵² Do září 1982 sídlil S.H.i.K. v prostorách iniciativy SO 36, poté mu nabídla kanceláře berlínská technická univerzita.²⁵³ Prvních několik měsíců se zakladatelé S.H.i.K. snažili především o našetření potřebného kapitálu, který by jim umožnil nechat se zaregistrovat jako družstvo a získat finanční dotaci od senátu. To se nakonec díky příspěvkům obyvatel obsazených domů, Spolku SO 36 a církevních zástupců na jaře 1983 skutečně podařilo a S.H.i.K. tak mohl začít s legalizací vybraných squatů.²⁵⁴

²⁴⁹ Ibid., 176.

²⁵⁰ „Bewohnerselbstverwaltung: Diskussionsveranstaltung zum Thema ‚Alternative Sanierungsträger Modelle‘“, *Südos Express*, červenec/srpen 1981, 19, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1981_07_08_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

²⁵¹ Redakce SHIK, *Wir wollen niemals auseinandergeh'n*, 19.

²⁵² Ibid., 18.

²⁵³ Ibid., 78.

²⁵⁴ Ibid., 80.

První díky S.H.i.K. legalizovaný squat se nacházel v ulici Cuvry StraÙe 25, tedy v domě původně obsazeným iniciativou SO 36, a sice díky tomu, že ho jeho vlastník prodal obecnímu úřadu, který pak se squatterry uzavřel dědičný nájem. Díky veřejným zdrojům ho navíc mohli squatterři mezi lety 1983 a 1985 nechat zrekonstruovat.²⁵⁵

Dalším díky S.H.i.K. legalizovaným squatem se stal tzv. Hexenhaus (něm. dům čarodějnic) v ulici Liegnitzer StraÙe č. p. 5. Ten byl částečně prázdný již od roku 1979, kdy jeho majitel, jedna ze stavebních společností, oznámil rozsáhlé renovace neslučitelné s jeho obýváním. 5. 1. 1981 nakonec dům obsadilo asi 55 žen, které si přály žít v komuně bez mužů a ukázat, že i ženy jsou vlastními silami schopné dům opravit.²⁵⁶ V září 1981 se do domu přestěhovalo i Feministické ženské zdravotní centrum, které vzniklo v roce 1976 v souvislosti s bojem proti potratovým zákonům, ale v jeho původním sídle už si ženy nemohly dovolit platit nájemné. V červenci 1983 S.H.i.K. nakonec dům koupil a jeho obsazení tak legalizoval.²⁵⁷

Dalším v roce 1983 podobně odkoupeným domem bylo i tzv. Kerngehäuse v ulici Cuvry StraÙe č. p. 20/23 obsazené iniciativou SO 36 již v roce 1979. Dům tenkrát spravovala stavební společnost *Combau*, která původní nájemníky donutila se odstěhovat pod záminkou plánované demolice.²⁵⁸ *Combau* však své plány změnit nehodlala a k iniciativě se tak přidali i další squatterři – roku 1983 už dům obývalo téměř 50 lidí včetně dětí.²⁵⁹ *Combau* se následně snažila squatterů zbavit soudní cestou žalováním *Südosst Expressu*, avšak neúspěšně.²⁶⁰ Obyvatelé Kerngehäuse mezi tím pod záminkou propojení práce a volného času vytvořili v domě kulturní centrum s divadlem a koncertním pódium. Nechyběla ani jazyková škola, poradenství pro cizince a dílna pro squatterry, kteří domy vlastnoručně opravovali.²⁶¹

Co se týče celkových změn ve vlastnictví kreuzberských domů způsobených squatterským hnutím, pak lze konstatovat, že velké stavební firmy plánující demolici přestaly kupovat nové domy již v roce 1980. Vlastníci jednotlivých domů se pak velmi často měnili, a to hlavně v případě těch z nich, které vyžadovaly finančně velmi

²⁵⁵ Suttner, „Beton brennt“, 179.

²⁵⁶ Redakce SHIK, *Wir wollen niemals auseinandergeh'n*, 53–54.

²⁵⁷ Ibid., 56.

²⁵⁸ Ibid., 33.

²⁵⁹ Ibid., 30.

²⁶⁰ Ibid., 33.

²⁶¹ Wolfgang Hermes et al., eds., „Selbstdarstellungen der am Projekt beteiligten Gruppen“ in *Kerngehäuse: Gewerbehof Cuvrystraße 20/23, Leben und Arbeiten in SO 36*, ed. Wolfgang Hermes et al. (Berlin: Initiative Kerngehäuse Cuvrystraße, 1980), 12–23.

náročnou rekonstrukci.²⁶² Boj squatterů proti demolici a prázdným bytům tedy vyústil ve vyšší počet menších soukromých majitelů namísto větších, často na senát navázaných stavebních společností.

5.3.1 Role IBA v městské obnově

Paralelně se squatterským hnutím se berlínský senát snažil řešit nedostatek bytových prostor skrz Mezinárodní stavební výstavu (IBA). Pomocí IBA se v SRN v rámci několikaletého období realizují ve městech projekty na podporu jejich rozvoje a zlepšení sociální a ekonomické situace.²⁶³ Již v roce 1978 povolal senátor pro stavbu (něm. Bausenator) Ristock IBA do Západního Berlína.²⁶⁴ Cílem berlínské IBA byla záchrana „centra města jako místa pro bydlení“, která spočívala jak ve výstavbě nových budov na místech stále zničených po 2. světové válce (IBA-Neubau), tak i v renovaci původní zástavby Kreuzbergu (IBA-Altbau).²⁶⁵ V prvních letech svého působení však IBA neměla příliš velké pravomoci – platila spíše za prodlouženou ruku senátu a první slovo zůstávalo u městské správy. To se pomalu začalo měnit až v únoru 1982, kdy Hardt-Waltherr Hämer, vedoucí IBA-Altbau, představil tzv. 12 principů opatrné městské obnovy (něm. behutsame Stadterneuerung). Tyto principy znamenaly oficiální konec městské politiky založené na demolici starých domů a výstavby nových sídlišť na kraji města. Kromě toho principy počítaly s přímým zapojením obyvatel do plánování i realizace stavebních projektů. Dále měla implementace principů přispět k opětovné integraci práce, vzdělání a volnočasových aktivit do jednoho místa.²⁶⁶ Senát tyto principy schválil až o rok později v březnu 1983, kdy se inspiroval nizozemským Rotterdamem a založil „Pracovní skupinu komise pro obnovu“, která se skládala hlavně z obyvatel sanačních oblastí.²⁶⁷

²⁶² „Eigentümer in SO 36: Wem gehört der Kiez?“, *Südos Express*, prosinec 1988, 9, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_so_1988_12_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

²⁶³ „Fragen an die IBA“, oficiální web Mezinárodní stavební výstavy, <https://www.open-iba.de/faqs/> (staženo 4. 11. 2017).

²⁶⁴ Suttner, „*Beton brennt*“, 187.

²⁶⁵ Suhr, *Stadterneuerung Berlin*, 61.

²⁶⁶ „12 Grundsätze der behutsamen Stadterneuerung: Ein paradigmatischer Wandel in der Stadtentwicklung“, oficiální web Mezinárodní stavební výstavy, <https://www.open-iba.de/geschichte/1979-1987-iba-berlin/12-grundsätze-der-behutsamen-stadterneuerung/> (staženo 4. 11. 2017).

²⁶⁷ Autzen, *Stadterneuerung in Berlin*, 42.

Přestože se IBA snažila brát v potaz požadavky squatterů a do její činnosti se zapojilo i mnoho studentů – ať už v rámci squattingu či studia na vysokých školách, kde učitelé pohotově zařadili problematiku renovace a svépomoci do výuky²⁶⁸ – neprobíhala její spolupráce se squattery vždy úplně hladce. S jejich nevolí se setkala hlavně plánované dočasné přestěhování kvůli rekonstrukci domů a také pomalá implementace změn kvůli vyjednávání s majiteli domů a městskou správou.²⁶⁹ Ta se spolu s nedostatečným zapojením obyvatel domů stala v roce 1982 terčem kritiky i ze strany iniciativy SO 36.²⁷⁰ Na podzim téhož roku navíc vedení IBA oznámilo odložení stavebních prací a jejich prezentace až na období 1984 až 1987, což u členů iniciativy ještě prohloubilo skepsi vůči výstavě.²⁷¹ V počátečních fázích IBA došlo ke sporům se squattery v Kerngehäuse, které obsadili i členové iniciativy SO 36. Zatímco IBA chtěla jít cestou kompromisů a nechat alespoň část domu zbourat a přestavit, trvali squatteři na kompletním zachování původní dispozice.²⁷² Začátkem roku 1984 iniciativa SO 36 dokonce obsadila i dům v ulici Lausitzer Straße č. p. 36 jako projev nesouhlasu s pokračujícím nezohledňováním potřeb běžných obyvatel.²⁷³ Na podzim 1984 po dokončení mnohých stavebních projektů se však pohled squatterů a iniciativy SO 36 na IBA změnil. Již v září 1984 iniciativa ve svém měsíčníku konstatuje, že období demolic a nucených stěhování už je nenávratně pryč a kromě několika tisíců zrekonstruovaných bytů vznikly v Kreuzbergu díky IBA i nové mateřské školy.²⁷⁴ Samotná IBA pak jako své nejúspěšnější projekty prezentuje přestavbu parkovacího domu právě v mateřskou školu²⁷⁵ či tzv. Ökoprojekt Block 6, který je příkladem ekologické přestavby města. Ve

²⁶⁸ Kreis, „Heimwerken als Protest“.

²⁶⁹ Suttner, „Beton brennt“, 189–190.

²⁷⁰ „Eine Broschüre macht noch keine Bürgerbeteiligung“, *Südos Express*, září 1982, 8, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1982_09_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

²⁷¹ „IBA bleibt: Ruhe nach dem Sturm“, *Südos Express*, říjen 1982, 20, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1982_10_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

²⁷² Redakce SHIK, *Wir wollen niemals auseinandergeh'n*, 36.

²⁷³ Leták iniciativy SO 36: Es reicht! Schluss mit der Show!, Berlín, 1984, Digitální archiv německých muzeí, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/fl_ugschriften_zu_stadterneuerung_und_sozialen_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/text/fhxb_spk_flugblatt_075_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

²⁷⁴ „5 Jahre Altbau-IBA“, *Südos Express*, září 1984, 11, http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/s_tadtteilzeitung/s_dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1984_09_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

²⁷⁵ „Kindertagesstätte Dresdener Straße: Ein Parkhaus wird zum Kinderhaus“ oficiální web Mezinárodní

vnitrobloku domů jak rekonstruovaných v rámci IBA-Altbau, tak nově postavených díky IBA-Neubau se totiž nachází rostlinná čistička odpadních vod z přilehlých bytů.²⁷⁶

Zatímco IBA-Neubau skončila v roce 1987, oddělila se IBA-Altbau roku 1985 od senátem financované výstavy a přejmenovala se na již soukromou společnost S.T.E.R.N. GmbH, která v Berlíně dodnes prosazuje zásady opatrné městské obnovy.²⁷⁷ Po několika dlouhých letech konfliktů squatterů se senátem a častým změnám ve vedení města se tedy Kreuzberg pomalu přeměnil v městskou část, která dnes nezřídka platí za mezinárodní příklad úspěšné sanace. K jejímu úspěšnému provedení nemalou mírou přispěla i iniciativa SO 36, která se i po konečném odeznění vlny squattingu v roce 1984 nadále dívala na urbánní politiku vedení města kritickým pohledem a nepřestávala tak senátu i IBA dodávat podněty k nutným změnám.

Závěr

Hlavní výzkumná otázka práce zněla „Jakými způsoby ovlivnila nová sociální hnutí městskou a bytovou politiku Západního Berlína?“ Nejvýznamnějším krokem ke změně dosavadní politiky byl přitom bezpochyby squatting sám o sobě, který nejenže zamezil stržení mnoha domů, ale i přenesl diskusi o bytové nouzi do zpočátku spíše netečného berlínského senátu. Vliv squatterů pak ještě posílilo velmi rozrostlé alternativní hnutí, které squattery aktivně podporovalo. V Západním Berlíně se totiž díky přívětivějšímu systému sociálního zabezpečení a absenci povinné vojenské služby soustředili jak sociálně slabší, tak alternativně smýšlející Němci ze SRN, kteří byli otevření vůči novým formám životního stylu, jako např. životu v komunách v rámci squatů. Kreuzberg, který po rozdělení města a zejména stavbě Zdi ztratil své dřívější postavení průmyslové čtvrti, představoval obzvláště živnou půdu pro vznik nových sociálních hnutí. Kvůli plánované demolici mnoha domů ho totiž majetnější obyvatelé opouštěli a přistěhovali se naopak chudší lidé, jako např. studenti či nezaměstnaní. Squatting tak v Berlíně vznikl i z potřeby větší kontroly běžných obyvatel nad městským prostředím, na které mělo přímý vliv doposud jen vedení města.

stavební výstavy, <https://www.open-iba.de/geschichte/1979-1987-iba-berlin/kindertagesstatte-dresdener-strasse/> (staženo 4. 11. 2017).

²⁷⁶ „Ökopjekt Block 6: Pionierleistung für den ökologischen Stadtumbau“ oficiální web Mezinárodní stavební výstavy, <https://www.open-iba.de/geschichte/1979-1987-iba-berlin/okopjekt-block-6-pionierleistung-fur-den-okologischen-stadtumbau/> (staženo 4. 11. 2017).

²⁷⁷ „1979 – 1984/87 IBA Berlin: Die Innenstadt als Wohnort“, oficiální web Mezinárodní stavební výstavy, <https://www.open-iba.de/geschichte/1979-1987-iba-berlin/> (staženo 4. 11. 2017).

Další výzkumná otázka zněla „Jaké kroky podnikali členové kreuzberských sociálních hnutí ke změně bytové politiky kromě fyzického obsazení domů?“ Pro zodpovězení této otázky jsem analyzovala činnost občanské iniciativy SO 36, která platí za iniciátorku několikaleté vlny squattingu, neboť v roce 1979 jako první obsadila několik bytů s cílem je opravit do obyvatelného stavu. Tento čin inspiroval v následujících měsících a letech mnoho dalších jedinců a různorodých skupin, jež následně obsazovaly domy za více či méně podobným účelem. K převzetí situace „do vlastních rukou“ ostatně iniciativa i vyzývala a dávala squatting za příklad možného řešení bytové nouze svépomocí. Iniciativa SO 36 však paralelně s obsazováním domů protestovala proti k běžným obyvatelům nepříznivé bytové politice i jinými způsoby. Jedním z nejdůležitějších byla publikace vlastního měsíčníku *Südosst Express*, jehož prostřednictvím informovala o dění v jihovýchodní části Kreuzbergu s důrazem na jeho rozvoj a bytovou situaci. *Südosst Express* měl na rozdíl od ostatních oficiálních kreuzberských novin podávat nezávislé informace o vývoji a dopadech tehdejší městské a bytové politiky. Dále iniciativa vydávala různé letáky informující zejména o obsazení konkrétních domů, poskytovala nájemníkům poradenské služby a snažila se vyjednávat s vlastníky domů o možnostech legalizace squatů. Kromě toho také organizovala tiskové konference, na které zvala i zástupce vedení města. Ačkoli tedy pro prosazení svých požadavků často volila legální metody, stejně jako typické nové sociální hnutí se soustředila i na svépomoc a s ní spojený antikapitalismus ve formě nových způsobů bydlení.

Až na samý počátek vlny squattingu byl však úspěch iniciativy SO 36 (a potažmo i celého squatterského hnutí) založen na spolupráci s dalšími podobně smýšlejícími skupinami a jedinci, se kterými členové iniciativy společně organizovali demonstrace či vyvíjeli a prosazovali nové koncepty legalizace squatů. Členové iniciativy tak sami aktivně hledali možná řešení bytové krize, která se částečně promítla do vzniku družstva S.H.i.K., díky kterému se squatteři stali vlastníky několika domů obsazených právě i iniciativou SO 36.

Pro legalizaci squatů a celkovou změnu městské a bytové politiky byla zásadní interakce squatterského hnutí s berlínským senátem. Pro senát však byly často typické pokusy o řešení situace „shora“, a to nezávisle na vládnoucí straně. Nucená vyklízení squatů policií jen pomalu vystřídala jejich postupná tolerance na základě Berlínské linie rozumu. Několik let trvalo i schválení a implementace konceptu tzv. opatrné městské obnovy, který vznikl v rámci Mezinárodní stavební výstavy (IBA). Kritika nečinnosti

senátu ze strany iniciativy SO 36 tedy přispěla k urychlení řešení bytové krize. Výše zmíněné skutečnosti tak potvrzují moji tezi, že nová sociální hnutí včetně iniciativy SO 36 přispěla k zásadní změně kursu západoberlínské městské a bytové politiky, protože přenesla diskusi na toto téma do městského senátu a širších vrstev společnosti.

Konečným výsledkem mnoha způsoby vyjádřeného nesouhlasu s urbánní politikou byla změna jejího diskursu z demolice původní zástavby a výstavby nových sídlišť právě v koncept opatrné městské obnovy, která si zakládá na rekonstrukci starších staveb a zejména na souhlasu zasažených obyvatel s veškerými změnami v místě jejich bydliště a okolí. Díky této změně diskursu se nejenže zachovala velká část původní zástavby Kreuzbergu, ale zlepšila se i jeho občanská vybavenost díky novým mateřským školám a realizaci městského parku Görlitzer Park, o niž iniciativa SO 36 prostřednictvím *Südoest Expressu* usilovala několik let. Stejně jako tento nový princip městské politiky není ani squatting, ačkoli v Berlíně nejrozšířenější právě počátkem 80. let, rozhodně minulostí. Východní Berlín si po pádu Zdi prošel vlastní vlnou squattingu a obsazování domů je v Berlíně dodnes častým prostředkem nesouhlasu s nedostatkem bytů či příliš vysokými nájmy. Zachovalo se např. i alternativní kulturní centrum Regenbogenfabrik, které podporovali i členové iniciativy SO 36. Odkaz alternativních hnutí, squatterů a iniciativy SO 36 z přelomu 70. a 80. let je tedy v dnešním Berlíně stále živý.

Summary

The new social movements of the 1970s and 1980s influenced West Berlin's urban and housing policy in a variety of ways. The most important step to change the existing policy was without a doubt squatting itself, which not only prevented demolition of many houses, but also transferred the discussion of housing distress to the Senate of Berlin. Kreuzberg had lost its position of an industrial district due to the division of the city and was therefore very prone to the emergence of new social movements. Due to the city's planned demolition of many houses, wealthier people have left it, and poorer people, such as students or unemployed, have moved in. Squatting in Berlin also arose from the need for greater control of the common population over the urban environment.

The SO 36 citizen initiative had been the initiator of the squatting wave since it first occupied several apartments with the aim of repairing them in 1979. This act

inspired many other individuals and diverse groups in the following months and years, subsequently occupying houses for more or less similar purposes. The SO 36 initiative, however, in parallel with the occupation of houses, protested against the then housing policy in other ways as well. One of the most important activities was the publication of the monthly newspaper *Südost Express*, through which the initiative informed about the latest happenings in Kreuzberg with an emphasis on its development and housing situation. The initiative also published various leaflets informing in particular about the occupation of specific houses, provided advisory services to tenants and tried to negotiate with house owners about the possibilities of legalization of the squats. In addition, the initiative also organized press conferences, which were occasionally attended by the city government representatives. The members of the initiative also actively sought for a possible solution to the housing crisis, which partly reflected in the formation of the S.H.i.K. cooperative, thanks to which the squatters became owners of several houses occupied by the SO 36 initiative.

The interaction of the squatter movement with the Senate of Berlin was crucial for the legalization of squats and changes in urban and housing policy. Forced clearing of squats by the police was however only slowly replaced by gradual tolerance of squats on the basis of the Berlin Line of Reason (ger. Berliner Linie der Vernunft). It also took a few years until the careful urban renewal concept introduced by the International Building Exhibition got approved and implemented. The end result of many ways of disagreement with urban policy was therefore the change of its discourse from demolition of the original buildings and construction of new housing estates to careful urban renewal based on reconstruction of older buildings and especially the consent of the affected inhabitants with all the changes in their place of residence. Squatting just as this new principle of urban policy is definitely not past in Berlin. East Berlin, after the fall of the Wall, has gone through its own wave of squatting, and the occupation of houses in Berlin is still a frequent solution to the lack of housing or too expensive rents.

Použitá literatura

1. Primární zdroje

1.1 Periodika

„10.000 demonstrieren gegen Wohnungsnot und Verhaftungen“. *Spandauer Volksblatt*, 21. prosince 1980. <http://archiv.squat.net/berlin/12.12.80/4/91.html> (staženo 3. 12. 2017).

„5 Jahre Altbau-IBA“. *Südost Express*, září 1984. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1984_09_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

„Bei BeWoGe u. Senat werden Mieter nie gefragt“. *Südost Express*, leden 1978. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1978_01_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

„Bei Krawallen 499 verletzte Polizisten“. *Berliner Morgenpost*, [s. a.]. Převzato z: *Die „Vernunft“ schlägt immer wieder zu!*, ed. Kuno Habermusch. Berlin: [s. n.], 1981. http://berlin-besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Die%20Vernunft%20schla%CC%88gt%20immer%20wieder%20zu%20%28Doku%203.2.1979%20-%2011.8.1981%29_www.archivtiger.de_web.pdf (staženo 1. 8. 2017).

„Berlin: Lummer läßt räumen“. *Der Spiegel*, 28. září 1981. <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-14333100.html> (staženo 3. 12. 2017).

„Berlin: Reifes Stadium“. *Spiegel.de*, 8. července 1974. <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-41708583.html> (staženo 3. 12. 2017).

„Bewohnerselbstverwaltung: Diskussionsveranstaltung zum Thema ‚Alternative Sanierungsträger Modelle‘“. *Südost Express*, červenec/srpen 1981. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__19

70_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1981_07_08_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

„BI SO 36 im fünften Jahr“. *Südost Express*, květen 1982. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1982_05_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

„Block 133 muss gerettet werden!“ *Südost Express*, listopad 1979. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1979_11_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

„Bürgerinitiative SO 36“. *Südost Express*, března 1978. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1978_03_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

„Deutschland ist krank“. *Der Spiegel*, 23. března 1981. <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-14320896.html> (staženo 3. 12. 2017).

„Die Schlacht am Fraenkelufer“. *Taz.de*, 16. prosince 2005. <http://www.taz.de/!501690/> (staženo 3. 12. 2017).

„Die Weihnachtsfeier hatte gerade begonnen – da flogen die ersten Pflastersteine“. *Berliner Morgenpost*, [s. a.]. Převzato z: *Die „Vernunft“ schlägt immer wieder zu!*, ed. Kuno Habermusch. Berlin: [s. n.], 1981. http://berlin-besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Die%20Vernunft%20schla%CC%88gt%20immer%20wieder%20zu%20%28Doku%203.2.1979%20-%2011.8.1981%29_www.archivtiger.de_web.pdf (staženo 1. 8. 2017).

„Eigentümer in SO 36: Wem gehört der Kiez?“ *Südost Express*, prosinec 1988. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1988_12_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

„Eine Broschüre macht noch keine Bürgerbeteiligung“. *Südost Express*, září 1982.

http://fhx-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s_dost_express_die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1982_09_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

Eisenhauer, Gregor. „Anette Schill (Geb. 1957)“. *Tagesspiegel.de*, 22. ledna 2015.

<http://www.tagesspiegel.de/berlin/anette-schill-geb-1957/11266172.html> (staženo 3. 12. 2017).

„Feuer, Blut, Plünderungen“. Titulní strana deníku *Bild*, [s. a.]. Převzato z: *Die „Vernunft“ schlägt immer wieder zu!*, ed. Kuno Habermusch. Berlin: [s. n.], 1981).

http://berlin-besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Die%20Vernunft%20schla%CC%88gt%20immer%20wieder%20zu%20%28Doku%203.2.1979%20-%2011.8.1981%29_www.archivtiger.de_web.pdf (staženo 1. 8. 2017).

Ginsburg, Hans-Jakob. „Wir wählen in der Blindenanstalt“, *Die Zeit.de*, 22. února 1985.

<http://www.zeit.de/1985/09/wir-waehlen-in-der-blindenanstalt/komplettansicht> (staženo 3. 12. 2017).

„Görlitzer Bahnhof muss Stadtpark werden!“ *Südost Express*, leden 1978. http://fhx-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg_1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s_dost_express_die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b_rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1978_01_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

Grothe, Solveig. „Ein Engländer in Berlin“. *Spiegel.de*, 12. září 2013.

<http://www.spiegel.de/einestages/fotograf-michael-hughes-kreuzberg-in-den-achtzigern-a-951403.html> (staženo 3. 12. 2017).

Grunert, Brigitte. „Ein ganzer Staatsmann für eine halbe Stadt“. *Tagesspiegel.de*, 15.

dubna 2010. <http://www.tagesspiegel.de/berlin/richard-von-weizsaecker-ein-ganzer-staatsmann-fuer-eine-halbe-stadt/1790942.html> (staženo 3. 12. 2017).

Harms, Imma. „Steine werfen ist notwendig“. *Die Tageszeitung*, [s. a.]. Převzato z: *Die „Vernunft“ schlägt immer wieder zu!*, ed. Kuno Habermusch. Berlin: [s. n.], 1981.

http://berlin-besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Die%20Vernunft%20schla%CC%88gt%20immer%20wieder%20zu%20%28Doku%203.2.1979%20-%202011.8.1981%29_www.archivtiger.de_web.pdf (staženo 1. 8. 2017).

Härtig, Volker. Interview, *Südos Express*, zvláštní vydání leden 1985. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1985_01_extra_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

„IBA bleibt: Ruhe nach dem Sturm“. *Südos Express*, říjen 1982. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1982_10_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

Iken, Katja. „Mit dem Schlagstock sozialisiert“. *Spiegel.de*, 14. prosince 2010. <http://www.spiegel.de/fotostrecke/hauserkampf-in-kreuzberg-fotostrecke-109060.html> (staženo 3. 12. 2017).

„'Instandbesetzungsaktion' im Berliner Pressespiegel“. *Südos Express*, března 1979. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1979_03_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

Kaiser, Carl-Christian. „Kaum ein Terrorist dabei“. *Die Zeit*, 20. března 1981. <http://www.zeit.de/1981/13/kaum-ein-terrorist-dabei/komplettansicht> (staženo 3. 12. 2017).

„Kindergarten statt Tiefgarage“. *Südos Express*, duben 1981. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1981_04_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

12. 2017).

„Klatsch“. *Südost Express*, leden 1978. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1978_01_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

Korfmann, Hans W. „Südost Express“. *Kreuzberger Chronik*, prosinec 2002 / leden 2003. <http://www.kreuzbergerchronik.de/chroniken/2002/dezember/geschichte.html> (staženo 3. 12. 2017).

„Kreuzberg lebt lebt“. *Die Tageszeitung*, [s. a.]. Převzato z: *Die „Vernunft“ schlägt immer wieder zu!*, ed. Kuno Habermusch. Berlin: [s. n.], 1981. http://berlin-besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Die%20Vernunft%20schla%CC%88gt%20immer%20wieder%20zu%20%28Doku%203.2.1979%20-%2011.8.1981%29_www.archivtiger.de_web.pdf (staženo 1. 8. 2017).

„Kulturpreis '79 an Bürgerinitiative SO 36 und Verein SO 36“. *Südost Express*, listopad 1979. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1979_11_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

Kurianowicz, Tomasz. „Die Stadt, so wie sie war“. *Die Zeit.de*, 23. května 2017. <http://www.zeit.de/2017/22/hausbesetzer-barbara-kai-sichtermann-das-ist-unser-haus> (staženo 3. 12. 2017).

„Läden der 'Strategien für Kreuzberg' stellen sich vor“. *Südost Express*, prosinec 1977. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1977_12_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

Loy, Thomas. „Werner Orlowsky: Kreuzberger Legende“. *Tagesspiegel.de*, 8. března 2008. <http://www.tagesspiegel.de/berlin/werner-orlowsky-kreuzberger-legende/1205894.html> (staženo 3. 12. 2017).

„Mieter stören... Oder auch nicht?“ *Südost Express*, prosinec 1980. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1980_12_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

Nawrocki, Joachim. „Rattays Tod bleibt ungeklärt“. *Die Zeit*, 29. ledna 1982. <http://www.zeit.de/1982/05/rattays-tod-bleibt-ungeklaert> (staženo 3. 12. 2017).

„NKZ: Pleiteskandal jetzt auch in Kreuzberg“. *Südost Express*, prosinec 1978. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1978_12_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

„Ohne Fleiss kein Preis“. *Südost Express*, březen 1979. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1979_03_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

„Pflegeleichter Asphalt oder kindergerechter Hof?“ *Südost Express*, leden 1978. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1978_01_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

Sitnick, Jana. „Wie aus Besetzern Besitzer wurden“. *Die Welt.de*, 19. června 2005. <https://www.welt.de/print-wams/article129101/Wie-aus-Besetzern-Besitzer-wurden.html> (staženo 3. 12. 2017).

„SOE interview“. *Südost Express*, zvláštní vydání leden 1985. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1985_01_extra_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

Sontheimer, Michael. „Auf zum Strand von Tunix!“ *Spiegel.de*, 25. ledna 2008. <http://www.spiegel.de/einestages/soziale-bewegungen-a-949068.html> (staženo 3. 12. 2017).

„Stobbe in Kreuzberg“. *Südost Express*, leden 1978. http://fhx-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1978_01_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

Thörnig, Raimund. Interview, *Südost Express*, zvláštní vydání leden 1985. http://fhx-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1985_01_extra_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

Tiráž. *Südost Express*, červen 1980. http://fhx-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1980_06_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

Tiráž. *Südost Express*, červenec a srpen 1983. http://fhx-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1983_07_08_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

Tiráž. *Südost Express*, prosinec 1980. http://fhx-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1980_12_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

„Warum machen wir diese Zeitung?“ *Südost Express*, prosinec 1977. http://fhx-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1977_12_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

12. 2017).

„Vor ihrer Ehrung besetzten die Preisträger drei leere Wohnungen“. *Der Tagesspiegel*, 27. listopadu 1979.

„Was wählen Kreuzberger?“ *Südost Express*, květen 1981. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1981_05_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

„Wie alles anfang““. *Südost Express*, únor 1989. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1989_02_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

„Wie lange läßt Berlin sich das noch gefallen?“ *Berliner Tageszeitung*, 6. srpna 1981.

„Wir über uns“. *Südost Express*, listopad 1979. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1979_11_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

„Wohnungsnot und Häuserleerstand“. *Südost Express*, listopad 1980. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1981_11_72.pdf (staženo 3. 12. 2017).

„ZIP – WAP – IBA – SfK – BeP – F&H – BeWoGe – SenBauWohn – SPD in SO36“. *Südost Express*, prosinec 1977. http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/stadtteilzeitung/s__dost_express__die_kreuzberger_lokalzeitung_von_b__rgern_aus_so_36/text/fhxb_spk_soe_1977_12_72_geschwaerzt_Foto.pdf (staženo 3. 12. 2017).

1.2 Webové stránky

„12 Grundsätze der behutsamen Stadterneuerung: Ein paradigmatischer Wandel in der Stadtentwicklung“. Oficiální web Mezinárodní stavební výstavy. <https://www.open-iba.de/geschichte/1979-1987-iba-berlin/12-grundsätze-der-behutsamen-stadterneuerung/> (staženo 4. 11. 2017).

„1979 – 1984/87 IBA Berlin: Die Innenstadt als Wohnort“. Oficiální web Mezinárodní stavební výstavy. <https://www.open-iba.de/geschichte/1979-1987-iba-berlin/> (staženo 4. 11. 2017).

„Biography“. Oficiální web fotografa Michaela Hughese. <http://www.hughes-photography.eu/biography/?v=928568b84963> (staženo 3. 9. 2017).

„Dipl.-Ing. Ursula Kleimeier“. Bauplanungsbüro.net. <https://www.bauplanungsbuero.net/bauplanung-dipl-ing-ursula-kleimeier-in-berlin-15996> (staženo 22. 9. 2017).

„Dr Alex Vasudevan“. Oficiální web Oxfordské univerzity. <http://www.geog.ox.ac.uk/staff/avasudevan.html> (staženo 13. 11. 2017).

„Ehemaliger Grenzübergang Heinrich-Heine-Straße“. Oficiální web města Berlín. <http://www.berlin.de/mauer/orte/ehemalige-grenzuebergaenge/> (staženo 18. 5. 2017).

„Fragen an die IBA“. Oficiální web Mezinárodní stavební výstavy. <https://www.open-iba.de/faqs/> (staženo 4. 11. 2017).

François aus dem Kerngehäuse [pseud.]. „Kiezgeschichte: das Kerngehäuse, das Haus im Blockkern – 133“. *Bizim-kiez.de* (blog), 7. listopadu 2015. <https://www.bizim-kiez.de/blog/2015/11/07/das-kerngehaeuse-das-haus-im-blockkern/> (staženo 3. 12. 2017).

„Geschichte, Selbstverständnis, Aktivitäten“. Oficiální web Spolkové kulturně politické společnosti. <http://www.kupoge.de/verband.html> (staženo 22. 9. 2017).

„Kindertagesstätte Dresdener Straße: Ein Parkhaus wird zum Kinderhaus“. Oficiální

web Mezinárodní stavební výstavy. <https://www.open-iba.de/geschichte/1979-1987-iba-berlin/kindertagesstatte-dresdener-strasse/> (staženo 4. 11. 2017).

„Leben und Wirken (hoffentlich)“. Oficiální web Jana Gypela.

<http://www.gypel.info/leben-und-wirken.html> (staženo 3. 9. 2017).

„Ökoprojekt Block 6: Pionierleistung für den ökologischen Stadtumbau“. Oficiální web Mezinárodní stavební výstavy. <https://www.open-iba.de/geschichte/1979-1987-iba-berlin/okoprojekt-block-6-pionierleistung-fur-den-okologischen-stadtumbau/> (staženo 4. 11. 2017).

„Prof. Dr. Peter Grottian“. Oficiální web Svobodné univerzity Berlín.

http://www.polsoz.fu-berlin.de/polwiss/mitarbeiter/prof_dr_petergrottian/index.html (staženo 13. 11. 2017).

„Südost Express: Die Kreuzberger Lokalzeitung von Bürgern aus SO 36“. Digitální archiv německých muzeí. <https://www.museum-digital.de/nat/index.php?t=serie&serges=432&page=3&limit=60#objects> (staženo 13. 11. 2017).

„Städtebauförderungsgesetz“. Bundesgesetzblatt online.

http://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBL&jumpTo=bgbl171072.pdf (staženo 15. 5. 2017).

„Tunix-Kongress an der TU 27.-29.1.1978“. Oficiální web města Berlín.

<https://www.berlin.de/ba-charlottenburg-wilmersdorf/ueber-den-bezirk/geschichte/chronik/artikel.232434.php> (staženo 19. 10. 2017).

„Ulrich Ferger, Geschäftsführer der Stone Berlin GmbH“. Oficiální web společnosti Stone Berlin GmbH. <http://stoneberlin.de/pages/ulrich-ferger.html> (staženo 22. 9. 2017).

„Verfassung von Berlin- Abschnitt IV: Die Regierung“. Oficiální web města Berlín.

<http://www.verfassungen.de/de/be/berlin50.htm> (staženo 1. 9. 2017).

„Willkommen bei KSB Architekten + Ingenieure GmbH“. Oficiální web společnosti KSB Architekten + Ingenieure GmbH. <http://ksb-arching.de/> (staženo 22. 9. 2017).

1.3 Ostatní

Haberbusch, Kuno. *Die „Vernunft“ schlägt immer wieder zu!* Berlin: [s. n.], 1981.

<http://berlin->

[besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Die%20Vernunft%20schla%CC%88gt%20immer%20wieder%20zu%20%28Doku%203.2.1979%20-](http://berlin-besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Die%20Vernunft%20schla%CC%88gt%20immer%20wieder%20zu%20%28Doku%203.2.1979%20-)

www.archivtiger.de_web.pdf (staženo 1. 8. 2017).

Hermes, Wolfgang et al., eds. „Selbstdarstellungen der am Projekt beteiligten Gruppen“.

In *Kerngehäuse: Gewerbehof Cuvrystraße 20/23, Leben und Arbeiten in SO 36*, ed.

Wolfgang Hermes et al., 12–23. Berlin: Initiative Kerngehäuse Cuvrystraße, 1980.

Leták: Instandbesetzung, Berlín, 18. února 1981. Projekt dokumentující obsazené domy

v Berlíně, <http://berlin-besetzt.de/#!id=92> (staženo 3. 12. 2017).

Leták iniciativy SO 36: Es reicht! Schluss mit der Show!, Berlín, 1984. Digitální archiv

německých muzeí, <http://fhxb->

[museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/flugschriften_zu_stadterneuerung_und_sozialen_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/text/fhxb_spk_flugblatt_075_72.pdf](http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/flugschriften_zu_stadterneuerung_und_sozialen_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/text/fhxb_spk_flugblatt_075_72.pdf)

(staženo 3. 12. 2017).

Leták iniciativy SO 36: Instandbesetzung in der Cuvrystr., Berlín, 1979. Digitální archiv

německých muzeí, <http://fhxb->

[museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/flugschriften_zu_stadterneuerung_und_sozialen_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/text/fhxb_spk_flugblatt_016_72.pdf](http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/flugschriften_zu_stadterneuerung_und_sozialen_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/text/fhxb_spk_flugblatt_016_72.pdf)

(staženo 3. 12. 2017).

Leták: Lummer muß weg!, Berlín, září 1981. Digitální archiv německých muzeí,

<http://fhxb->

[museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/flugschriften_zu_stadterneuerung_und_sozialen_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/text/fhxb_spk_flugblatt_249_72.pdf](http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/flugschriften_zu_stadterneuerung_und_sozialen_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/text/fhxb_spk_flugblatt_249_72.pdf)

(staženo 3. 12. 2017).

Plakát iniciativy SO 36: Instand(be)setzung, Berlín, 1979. Digitální archiv německých

muzeí, <http://fhxb->

[museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/plakate_zu_stadterneuerung_und_sozialen_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/image/fhxb_spk_pla0177_1500px.jpg](http://fhxb-museum.de/xmap/media/stadterneuerung_und_soziale_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/plakate_zu_stadterneuerung_und_sozialen_bewegungen_in_kreuzberg__1970_bis_1990/image/fhxb_spk_pla0177_1500px.jpg)

(staženo 3. 12. 2017).

Redakce SHIK. *Wir wollen niemals auseinandergeh'n...* Berlin: [s. n.], 1983.
http://berlin-besetzt.de/backend/sites/default/files/pdfs/Wir%20wollen%20niemals%20auseinandergeh'n%20-%20Selbstverwaltete%20Ha%CC%88user%20in%20Krz%20e.V.%281983%29_www.archivtiger.de_web.pdf (staženo 20. 9. 2017).

2. Sekundární zdroje

2.1 Knihy

Aust, Stefan a Sabine Rosenblatt, eds. *Hausbesetzer: wofür sie kämpfen, wie sie leben und wie sie leben wollen*. Hamburg: Hoffmann und Campe, 1981.

Autzen, Rainer. *Stadterneuerung in Berlin, Sanierung und Zerstörung vor und neben der IBA*. Berlin: Ästhetik und Kommunikation, 1984.

Düspohl, Martin. *Kleine Kreuzberggeschichte*. Berlin: Berlin Story Verlag, 2009.

Edding, Thomas et al., eds. *Step by step. Careful urban renewal in Kreuzberg, Berlin*. Berlin: Internationale Bauausstellung, 1987.

Geist, Bohumil. *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing, 1992.

Grottian, Peter a Wilfried Nelles, eds. *Großstadt und neue soziale Bewegungen*. Basel: Birkhäuser Verlag, 1983.

Holm, Andrej a Armin Kuhn, eds. „Squatting And Urban Renewal: The Interaction of the Squatters' Movement And the Strategies Of Urban Restructuring In Berlin“. In *Squatting in Europe: Radicas spaces, Urban Struggles*, ed. Margit Mayer et al., 161–184. New York: Minor Compositions, 2013. <http://www.minorcompositions.info/wp-content/uploads/2013/03/squattingineurope-web.pdf> (staženo 20. 9. 2017).

Hübner, Klaus. *Hausbesetzungen aus polizeilicher Sicht*. Berlin: Fachhochschule für Verwaltung und Rechtspflege, 1982.

Jandourek, Jan. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001.

Junge, Christian a Jakob Lempp, eds. *Parteien in Berlin*. Berlin: Be.bra Wissenschaft,

2007.

Kadir, Nazima. „Myth and Reality in the Amsterdam Squatters' Movement, 1975–2012“. In *The City is Ours: Squatting and Autonomous Movements in Europe from the 1970s to the Present*, ed. Bart van der Steen et al., 21–61. Oakland: PM Press, 2014.

Karapin, Roger. *Protest Politics in Germany: Movements on the Left and Right Since the 1960s*. Pennsylvania: Penn State University Press, 2009.

Lang, Barbara. *Mythos Kreuzberg: Ethnographie eines Stadtteils 1961 – 1995*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1998.

Mulhak, Renate. „Der Instandbesetzungskonflikt in Berlin“. In *Großstadt und neue soziale Bewegungen*, ed. Peter Grottian a Wilfried Nelles, eds., 205–252. Basel: Birkhäuser Verlag, 1983.

Müller, Heiner, Karl-Friedrich Krieger a Hanna Vollrath. *Dějiny Německa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

Neidhardt, Friedhelm. *Einige Ideen zu einer allgemeinen Theorie sozialer Bewegungen*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1985.

Pruijt, Hans. „Squatting in Europe“. In *Squatting in Europe: Radicas spaces, Urban Struggles*, ed. Margit Mayer et al., 17–60. New York: Minor Compositions, 2013.
<http://www.minorcompositions.info/wp-content/uploads/2013/03/squattingineurope-web.pdf> (staženo 20. 9. 2017).

Pruijt, Hans. „Urban Movements“. In *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. George Ritzer et al. Hoboken: Wiley-Blackwell, 2007.
http://www.sociologyencyclopedia.com/public/tocnode?query=urban+movement&wide_n=1&result_number=1&from=search&id=g9781405124331_yr2015_chunk_g978140512433127_ss1-11&type=std&fuzzy=0&slop=1 (staženo 20. 9. 2017).

Raschke, Joachim. *Soziale Bewegungen: Ein historisch-systematischer Grundriß*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1985.

Roth, Roland a Dieter Rucht, eds. *Neue soziale Bewegungen in der Bundesrepublik Deutschland*. Frankfurt am Main: Bundeszentrale für politische Bildung, 1987.

Rucht, Dieter. „Die Bürgerinitiativbewegung – Entwicklungsdynamik, politisch-ideologisches Spektrum und Bedeutung für die politische Kultur“. In *Großstadt und neue soziale Bewegungen*, ed. Peter Grottian a Wilfried Nelles, eds., 57–82. Basel: Birkhäuser Verlag, 1983.

Sedlmaier, Alexander. *Consumption and Violence: Radical Protest in Cold-War West Germany*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2017.

Sonnewald, Bernd a Jürgen Raabe-Zimmermann, eds. *Die "Berliner Linie" und die Hausbesetzer-Szene*. Berlin: Berlin Verlag, 1983.

Steffahn, Harald. *Richard von Weizsäcker*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, 1991.

Suhr, Marianne. *Stadterneuerung Berlin: Erfahrungen, Beispiele, Perspektiven*. Berlin: Reiter Druck, 1990.

Suttner, Andreas. „Beton brennt“. *Hausbesetzer und Selbstverwaltung im Berlin, Wien und Zürich der 80er*. Wien: Lit, 2011.

Van der Steen, Bart, Ask Katzeff a Leendert van Hoogenhuijze. Úvod knihy *The City is Ours: Squatting and Autonomous Movements in Europe from the 1970s to the Present*, ed. Bart van der Steen et al., 1–19. Oakland: PM Press, 2014.

Vasudevan, Alexander. *Metropolitan Preoccupations: The Spatial Politics of Squatting in Berlin*. Hoboken: John Wiley & Sons, 2015.

Znebežánek, František. *Sociální hnutí*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997.

2.2 Odborné články

Diani, Mario. „The Concept of Social Movement“. *The Sociological Review* 40, č. 1 (únor 1992): 1–25. <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1111/j.1467-954X.1992.tb02943.x> (staženo 5. 5. 2017).

Galtung, Johan. „Violence, Peace and Peace Research“. *Journal of Peace Research* 6, č. 3 (1969): 167–191. <http://www.jstor.org/stable/422690> (staženo 1. 6. 2017).

Kreis, Reinhild. „Heimwerken als Protest. Instandbesetzer und Wohnungsbaupolitik in

West-Berlin während der 1980er-Jahre“. *Zeithistorische Forschungen* 14, č. 1 (2017).
<http://www.zeithistorische-forschungen.de/1-2017/id=5449> (staženo 1. 8. 2017).

Mayer, Margit. „Großstadt und neue soziale Bewegungen – eine Einführung“. *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen* 3, č. 4 (1990): 11–19.

Pruijt, Hans. „The Logic of Urban Squatting“. *International Journal of Urban and Regional Research* 37, č. 1 (leden 2013): 1–29.
http://scholar.google.cz/scholar_url?url=https://repub.eur.nl/pub/50577/Metis_195200.pdf&hl=cs&sa=X&scisig=AAGBfm3vk8AisJyo_TkcRNI3-uYmHXW07w&nossl=1&oi=scholar&ved=0ahUKEwivJyFrv_WahUKWRoKHfQpB-CMQGAMIJigAMAA (staženo 20. 9. 2017).

Radkau, Joachim. „Eine kurze Geschichte der Antiatomkraftbewegung“. *Aus Politik und Zeitgeschichte* 61, č. 46-47 (listopad 2011), 7–15.

Schmollinger, Horst W. „Die Wahl zum Berliner Abgeordnetenhaus vom 10. Mai 1981: Einbruch der Sozialliberalen“. *Zeitschrift für Parlamentsfragen* 14, č. 1 (1983): 38–53.
<http://www.jstor.org/stable/24218552> (staženo 1. 10. 2017).

2.3 Webové stránky

„Bürgerinitiativen“. Bundeszentrale für politische Bildung.
<http://www.bpb.de/nachschlagen/lexika/handwoerterbuch-politisches-system/201988/buergerinitiativen?p=all> (staženo 2. 9. 2017).

„Demo 'Sturm auf das Rathaus'“. Projekt dokumentující obsazené domy v Berlíně.
<http://berlin-besetzt.de/#!id=762> (staženo 14. 7. 2017).

„Demo zum Knast in Moabit“. Projekt dokumentující obsazené domy v Berlíně.
<http://berlin-besetzt.de/#!id=802> (staženo 14. 7. 2017).

„Etappen der Parteigeschichte der Grünen“. Bundeszentrale für politische Bildung.
<http://www.bpb.de/politik/grundfragen/parteien-in-deutschland/42151/geschichte> (staženo 5. 5. 2017).

„Hausbesetzungen in West-Berlin: Die 'Berliner Linie', Teil 6“. Materialien zur Analyse von Opposition. <http://www.mao->

projekt.de/BRD/BER/MIE/Berlin_Hausbesetzungen_Berliner_Linie_06.shtml (staženo 15. 8. 2017).

„Chronik der Hausbesetzungen in Berlin“. Projekt dokumentující obsazené domy v Berlíně. <http://berlin-besetzt.de/#!> (staženo 19. 6. 2017).

„Instandbesetzung Mariannenstr. 48“. Projekt dokumentující obsazené domy v Berlíně. <http://berlin-besetzt.de/#!id=155> (staženo 6. 7. 2017).

Klitscher, Jörg. „Der Häuserkampf in Kreuzberg“. Lexikon berlínských obvodů. <http://www.luise-berlin.de/bms/bmstxt01/0106gesc.htm> (staženo 19. 6. 2017).

„Neue soziale Bewegungen“. Bundeszentrale für politische Bildung. <http://www.bpb.de/nachschlagen/lexika/handwoerterbuch-politisches-system/202077/neue-soziale-bewegungen?p=all> (staženo 5. 5. 2017).

„Sonntagsspaziergang 'Die Demonstranten besuchen die Spekulanten'“. Projekt dokumentující obsazené domy v Berlíně. <http://berlin-besetzt.de/#!id=665> (staženo 14. 7. 2017).

„Strategien für Kreuzberg“. Lexikon berlínských obvodů. http://www.luise-berlin.de/lexikon/frkr/s/strategien_fuer_kreuzberg.htm (staženo 15. 5. 2017).

„Zentrum Kreuzberg“. Lexikon berlínských obvodů. http://www.luise-berlin.de/lexikon/frkr/z/zentrum_kreuzberg_neues_kreuzb.htm (staženo 15. 5. 2017).